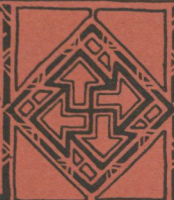

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1907

HÄFT. 1

KULTURHISTORISK TIDSKRIFT

**UTGIFVEN AF
BERNHARD SALIN
MUSEETS STYRESMAN**

-
- Sune Ambrosiani, Kakelugn med Karl XI:s namnchiffer i Stralsund 1
Ant. Flentzberg, Föreställningar om älfvorna 7
Smärre meddelanden: G. A. B., Vargjakt i Kalmar län på 1850-
och 1860-talen; N. E. H., Bistockar; Upk, En dryckeskanna
från 1600-talet; Oscar Wieselgren, Gnideld som preservativ;
N. Sjöberg, En germansk julfest i Konstantinopel på 900-
talet; Skogsarbetarkoja från Hälsingland; P. G. W., Run-
sticka från Dalarna; D. Ljungdahl, Torpet Sola; Borgerlig
rumsinteriör från 1798; En sengotisk ugnsaftbildning; Gerda
Cederblom, Från Nordiska Museets leksaksafdelning; H—n,
Hembygdsforskning 18
Litteratur: Gabriel Gustafson, Norges Oldtid, Mindesmärker og
Oldsager, af KnStj.; F. J. E. Eneström, Gnosjöborna, deras
hemslöjd, seder och lefnadssätt etc., af —a—i; Lauritz Wei-
bull, Studier i Lunds domkyrkas byggnadshistoria, af —a—i 56
-

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Kakelugn med Karl XI:s namnchiffer i Stralsund

af

Sune Ambrosiani.

Under en resa sistlidne sommar för att söka komma till någon klarhet i fråga om de många dunkla problem, som äro förknippade med ugnens och kaklets historia, hade jag anledning att äfven besöka den gamla hansestaden Stralsund i Pommern. Som bekant öfverflyttade en af Stockholmsfabriken Mariebergs mest kände verkmästare, Ehrenreich, till nämnda stad och ledde verksamheten vid en porslinsfabrik där i flera år. Några svaga förhoppningar, att han här äfven fortsatt med den sida af porslinsfabrikens vid Marieberg tillverkning, som ju enligt en vida gängse tro varit en af denna fabriks betydelsefullaste, gäckades emellertid. Inga kakel från så sen tid funnos på stadens lilla museum, inrymdt i det gamla historiskt sedt så märkliga rådhuset. Enligt de upplysningar jag under min ej allt för långa därvaro lyckades erhålla, synes man ej ha minne af en kakelfabrikation på Ehrenreichs tid. Däremot äger Stralsunds museum en fyllig och representativ samling fajanser, som härstamma från hans verkmästartid.

Mitt besök var dock ingalunda förfeladt, ty från tider äldre än 1700-talets midt ägde detta museum ej blott en rik samling delar af ugnar såväl järnhällar som kakel, utan äfven några hela till museet flyttade kakelugnar, som voro synnerligen lärorika. I denna stad såsom i så många andra gamla kulturstäder kring Östersjön hade kaklen anträffats vid grundgräfningsarbeten på sådana platser, där

de gamla »hansehusen» fått lämna rum för moderna, kolossala affärspalats eller hyreskaserner. Några kakeltyper eller ornament, som skilja sig från 1500- och 1600-talskaklen i angränsande städer, synes ej ha förekommit i Stralsund. Det är emellertid ej min afsikt att nu vidröra de problem, som härmed stå i samband.

I museet voro uppställda fyra stycken kakelugnar, representerer för vidt skilda riktningar inom kakelindustriens historia. Den ena är en 1500-tals sättugn från S. Nicolai kyrka i Anclam med en endast ett kakel bred sida, hvarför den snarast gjorde intryck af att vara en väggbeklädnad, som kunde uppvärmas. Den andra, också en sättugn, tillhör det sena 1600-talets sydtyska industri med orimligt stora kakel, med hela figurer i hög relief och delvis polykrom ornamentik. Massiv och pompös gör den ett imponerande intryck. Äfven denna har öfverlåtits till museet från en andlig stiftelse, frökenklostret i Barth. Vidare finnes i museet en representant för den hamburgska, eller möjligen rättare holsteinska, industrien, som karakteriseras af rätt stora, nästan kvadratiska bladkakel och hörnkakel med rätvinkliga hörn. Dekorationen är blå med figurer i landskap eller med växtornament mot hvit botten. Denna sättugn hade ursprungligen stått i ett hus i själfva staden.

Den fjärde af de i Stralsunds museum befintliga ugnarna är emellertid den, som jag önskar underkasta en närmare granskning. Bilden, fig. 1, återger den sådan den är uppsatt i museet. Att den finnes i behåll i så pass godt skick torde bero därpå, att den ursprungligen blifvit uppställd inom en kyrkas murar, nämligen i Marienkirche i Stralsund. Som så ofta har det gått här, nämligen att föremål, som fått sin plats i »kyrkas hus», bevarats och användts långt efter det samma slags pjäser blifvit utslitna och gammalmodiga där utanför i det praktiska lifvet.

Liksom de ofvan omtalade ugnarna är denna en sättugn. Det synes, som om dylika i allmänhet bibehållits längre på södra kusten af Östersjön än i nordligare trakter. Men klimatet norrut är ju också hårdare, och detta bidrager naturligen i icke ringa mån att göra vindugnarna, som voro bättre värmegifvare, mer spridda i kallare trakter.

Ugnen har en ganska ovanlig form. Den hvilar på en träram, uppburen af, så vidt man kan se, i nyaste tid efter gammal modell gjorda spiralvridna kolonnetter. Däröfvan finnas trenne på hvarandra lagda, olika stora, kubiska våningar. De begränsas af simser, i hvilka ingå en och samma sorts simskakel, ehuru de äro lagda på olika vis i olika simser. Då den mellanliggande våningen är den kortaste, får den högsta ett framskjutande parti och detta behöfver därför uppbäras af två kolonnetter, hvilkas form är nära släkt med deras, som uppbära hela ugnen. De kubiska våningarna äro sammansatta af nästan kvadratiske (20 cm) små bladkakel och af hörnkakel med snedt afskuret hörn, som på den sneda sidan ha en del af en kolonett i hög relief. Hvarje bladkakel är prydt med tvenne C i monogram kring en romersk XI inom en sexsidig, bandartad inramning i blått på

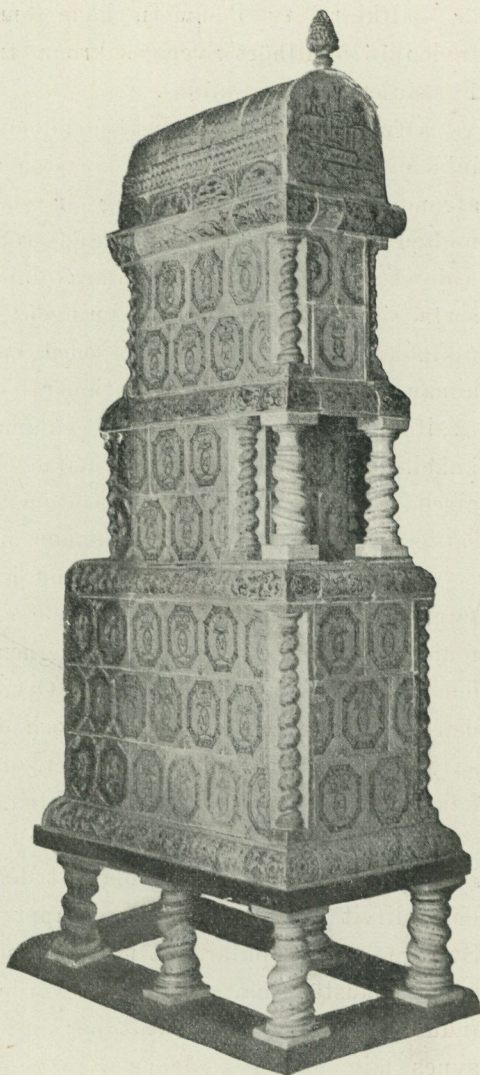

Fig. 1. Sättugn med Karl XI:s namnchiffer. Museet i Stralsund.

hvit botten. Detta monogram har utan tvifvel fullständigt riktigt tolkats som Carl XI:s namnchiffer. Ugnen är nämligen daterad 1692, som således bestämdt anger, att ugnens tillverkning faller just inom hans regeringstid. Att det är den svenske konungen, som åsyftas,

är själfklart, ty Pommern hade som bekant sedan den westfaliska freden 1648 tillhört Sveriges krona, från hvilken det ju först under 1800-talets början skildes.

Öfverst är ett mycket egendomligt krön. Såsom framgår af bilden består dess synliga kortsida af en tunn kakelplatta, upptill afrundad. Dennas dekorering är ett landskap med figurer och i midten en kartusch med årtalet 1692. Krönets långsida utgöres nederst af liggande rektangulära plana simskakel, därofvan en annan sorts simskakel med taktäckningen markerad i svag relief, underhjulpt med färg. Simskakel med en likartad ornering ehuru med annan glasyr ha gamla traditioner i dessa trakter. Öfverst utgöres hvälfningen af en halfcylinder, sammansatt af fyra segmentformade kakel. På dessas utsida är målad en taktäckning, som torde vara afsedd att markera spån. Dessutom är framtill ofvanpå krönet uppsatt en knopp, närmast påminnande om en drufklase.

All dekorering är i blått mot hvit botten, några andra färger förekomma ej. Hvarken utförande eller material är af den beskaffenhet, att man kan säga, att ugnen som arbetsprodukt står öfver den jämnstrukna medelmåttan. Otvifvelaktigt ha vi att uppfatta den som en genomsnittsprodukt, och därför torde den ha att påräkna så mycket större uppmärksamhet, då den återger det, som inom kakelindustrien är vanligt på trakten.

Kaklen i denna ugn ha utöfver det allmänna intresset, att man i dess dekor har ett intyg om, att den svenske konungen här i staden blifvit — efter dennas knappt femtioåriga samhörighet med Sverige — så populär, att man använde hans namnchiffer som prydnad på eldstäderna, ett ej ringa värde äfven för den svenska kakelindustriens historia. Så vidt jag nu har kännedom om förhållandena, synes mig nämligen denna ugn ge ett uppslag — som borde fullföljas — hvar man har att söka ursprunget till några af de kakeltyper, som äro karaktäristiska för det sena 1600-talets och 1700-talets industri i Stockholm. Äfven för härkomsten af åtskilliga mönster innebär denna ugn en fingervisning. Dekorationssättet blått mot hvit botten har väl däremot sitt ursprung i den »ostindiska» öfver Väst-europa inkomna, i Norden liksom flerstädes populära porslinsdekoren.

Om man frånser de kakel, som ingå i kakelugnens koffertliknande krön, äro de tre olika kakelformer, bladkakel, hörnkakel och simskakel, som finnas i ugnens trenne afsatser, gamla bekanta från Stockholmsfabrikationen. Man kan dock icke om något af den senares alster, med den ofullständiga kunskap vi ha om hithörande saker, med bestämdhet säga, att de härröra från lika gammal tid som kaklen i Stralsundsugnen. Den sistnämndas bladkakel och hörnkakel äga stor likhet med dylika från Stockholm, både hvad storlek och form beträffar. Hörnkakeltypen med en kolonnett så formad som å dessa hörnkakel torde, under den tid sådana modeller voro gängse, vara den oftast förekommande. För att ge exempel må erinras om, att

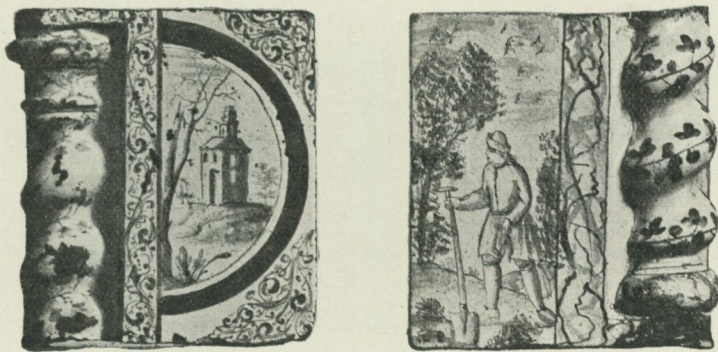

Fig. 2 och 3. Kakel af blå och hvit fajans.
Från Rinkeby, Spånga sn, Uppland. Nordiska Museet.

alla hörnkaklen utom två äro af denna modell i en mer än 13 skift hög ugn, som finnes på Ulriksdals slott och i hvilken ingå öfver 100 med dessa besläktade kakel. Nordiska Museet äger många hörnkakel af detta slag, se fig. 2 och 3.¹ Äfven Stralsundsugnens simskakel äro af en vanlig modell, som i Sverige regelbundet förekommer tillsammans med blad- och hörnkakel af nyss omtalade slag. Med material, som en gång stod mig till buds, har jag visserligen trott, att dylika simskakel vore i Stockholmstrakten direkt utvecklade ur 1600-talets simskakelformer. Nu torde denna mening böra formuleras så, att en analog utveckling tydligen ägt rum på mer än ett ställe.

¹ Jfr Meddelanden från Nordiska Museet 1903, sid. 41, 42.

Hvad mönsterna beträffa, så har jag ej inom den stockholmska fabrikationen återfunnit motivet med namnchiffer. Den sexsidiga bandartade ramen har jag däremot sett använd på några kakel från tiden omkring år 1730. Landskapsbilder såsom å krönets gafvelplatta och å simskaklen i krönets nedersta skift äro allmänna å kakel från Stockholmsfabrikationen. De konvexa simskaklens växtmotiv äro ej direkt återfunna på blå och hvita kakelsimser, men finnas mycket besläktade i lag relief å simskakel af samma modell.

Förvisso känner jag ej alla sidor af kakelindustrien i städerna på norra Tysklands kust, som stått i handelsförbindelse med Stockholm, men det måste vara mer än en tillfällighet, att en ugn så rik på släktdrag med Stockholmsindustriens kakel både hvad former och mönster beträffa möter i Stralsund. Den stora lätthet till täta handelsförbindelser, som tvenne orter under samma krona hade — de voro ju ej skilda genom tullgränser — är förutsättningen för en sådan öfverensstämmelse liksom för hvarje annan kraftig kulturell påverkan, och Stralsund intog kanske under den svenska tiden den bemärktaste platsen bland besittningarna på Östersjöns södra kust. Handelsförbindelserna fortforo som bekant ännu under en 75 år efter det att den politiska förbindelsen upplösts. Staden var nämligen alltså den mest använda öfverfartsorten från Tyskland till Sverige, intill dess att de nya kommunikationsmedlen medförde en fullständig omläggning af förbindelsevägarna.

Föreställningar om älfvorna

af

Ant. Flentzberg.

Då jag går att meddela några af folkets föreställningar om älfvorna, vill jag bemöda mig om att återgifva dem med gemene mans egen tankegång samt, där jag funnit själfva uttryckssättet karaktäristiskt, jämväl med bevarande af detta. Utom att skildringen härigenom får ett drag af omedelbarhet, nås härmed ofta ett ännu viktigare reellt syftemål, ity att ett uttryck, en ordvändning kan innehålla fingervisning till lösningen af ett eljest dunkelt spörsmål. Med tanke härpå torde läsaren tillgifva upptecknaren, i fall han vid något tillfälle begagnat ett vulgärt uttryck.¹

En f. d. soldat vid Södermanlands regemente har berättat för mig följande från Fogdö socken i Åkers härad.

Då han ännu var ogift och bodde på sitt soldattorp, hade han varit borta en afton och kommit hem först på natten. Det var fullmåne. I det klara månljuset blef han varse på en backe vid sin stuga, huru små underliga varelser, lika »dockor», så där en och en half fot höga, »höllo i ring och dansade». Dansen gick »så fort, så fort». Soldaten stannade och såg därpå. Men så »kunde han icke annat än skratta» åt de små sällsamma varelserna — och i samma ögonblick voro de försvunna! Om de »bläste bort» eller »sjönko i jorden», kunde han icke säga.

¹ Dessa uppteckningar äro hufvudsakligen från Åkers och Selebo härader i norra Södermanland.

Han ville först gå in i sin stuga, men då han fick se, att ljus lyste hos grannen, som bebodde en lägenhet invid soldattorpet, gick han in dit och berättade hvad han sett, samt huru synen försvunnit. Hustrun därinne (Olander) sade blott: »Det var inte bra gjordt. Det var *älfvorna*. Nu skall du se, att du blir nog sjuk.» — Soldaten gick in till sitt och — blef sjuk, »sjuk i hela kroppen».

Han var dock icke värre därän, än att han följande dag kunde gå in till grannens. Hustrun där, som hade bott på stället flera år och väl kände till allt där, sade då: »Ja, det var dumt det där. Jag har flera gånger tänkt att tala om för dig om *älfvorna*, som hålla till i backen vid torpet, men det har aldrig blifvit af. — De äro inte alls farliga, bara de få vara i fred. Man skall endast akta sig för att orena eller hälla ut någonting på platsen, hvarest de dansa. Isynnerhet bör man akta sig för att låta sitt vatten där, för annars får man bestämdt ondt i hela kroppen. — Hvad som man *alltid* har att iakttaga, ifall man får 'se något', är att icke säga något därom förrän följande dag».

Emellertid tröstade hon honom med, att hon nog skulle hjälpa honom att bli af med det onda. Han skulle tre gånger låta eld gå mellan kläderna och kroppen, hvarvid han skulle spotta tre slag för hvarje gång samt för resten vara alldeles tyst.

När kvällen kom, gjorde karlen upp eld, stängde dörren och tog sedan eldkol ur spisen, släppte det tre gånger mellan skjortan och kroppen, spottande tre slag för hvarje gång, såsom gumman hade sagt, samt gick tyst och lade sig. — Han blef också bättre däraf.

När soldaten sedan gifte sig, lämnade Olanderskan angående *älfvorna* samma råd åt hans hustru. Men när den unga hustrun fick barn, blef det mer att iakttaga. Småbarnens badvatten liksom vattnet, hvori man tvättat deras lindekläder, skulle man först och främst noga akta sig för att hälla ut, innan man kastat »eld» (eldkol) i det. På plats, där *älfvorna* dansa, borde man naturligtvis aldrig hälla det. Vidare borde man alltid hälla dylikt vatten på samma plats samt städse, innan man gjorde det, tre gånger spotta på marken, så att, »ifall något var där, det kunde gifva sig undan». Slut-

ligen borde man på det vanliga utstjälpningsstället »offra hår och naglar» af barnen, hvarvid man skulle säga: »Lek med det här och låt bli barnet!» — När barnen en gång blefvo större, vore försiktigast att icke låta dem leka på platsen, där älfvorna höllo till, emedan småbarn ofta hafva oseden att oreña hvar som helst.

Soldathustrun hade äfven åtskilligt att berätta om älfvorna.

Då hon var barn, hade hon en gång fått följa med en gubbe och gumma ut till Mälarens holmar för att plocka bär. Det blef oväder och regn, och natten föll på, så att de icke kunde komma hem den dagen. De drogo då upp båten på land, välte om den och fingo så tak öfver hufvudet för natten. På morgonsidan, då regnet upphört, hörde gumman, huru det »skramlade i stenarna vid stranden», ruskade på barnet och sade: »Vakna flicka, så ska du få se något.» — Hon tittade men såg ingenting — gumman hade med sitt tal skrämt bort älfvorna, som dansat vid stranden.

Ibland kan det också ha lyckliga följder med sig, när man skrattar åt älfvorna, bara man inte talar om förstås hvad man såg. — En dräng hade en stor böld i halsen; den plågade honom, så att han inte kunde soffa. När han låg där och tittade om natten, fick han rätt som det var se, huru »älfvorna kommo upp under golfvet och begynte dansa». Det såg så lustigt ut, att han inte kunde låta bli att slå till ett skratt. I det samma voro älfvorna borta; men värken i halsen var också borta — bölden hade spruckit, när drängen skrattade. Han aktade sig för att säga något om det förrän nästa dag, och så slutade allt bra.

Samma hustru berättade om en kvinna, som det gick olyckligt för, emedan hon icke tog sig i akt utan skadade älfvorna.

Den stackars Edviksgumman hade hon nog sett: hon hade utslag öfver hela kroppen, var som »flådd i ögo» (ansiktet) och alldeles förstörd. Hon hade sökt en beryktad klok gubbe vid Norrtorp å Selaön, en märkvärdig en som alltid satt klädd i skinnpäls och med förskinn framför sig; men fastän han annars var god till att bota all slags sjukdom, kunde hon inte få bot hos honom. Han hade dock genast sett, hvad det var för fel med henne; men sådant kunde ingen bota, utan måste hon dragas med det hela lifvet. — Ja, gum

man medgaf, att det berodde på älfvorna, och visste alldeles, huru det gått till. Hon hade varit nere vid sjön och bykt. I närheten fanns en »älfdans». Hon hade icke tänkt sig bättre för utan där slagit ut askan och den heta luten — och älfvorna hade blifvit skällade.

Jag använde nyss uttrycket »älfdans». Detta torde behöfva en liten förklaring. Med älfdans menas icke blott själfva handlingen, älfvornas dansande, utan tillika platsen, hvarest de dansa. Älfvorna dansa nämligen icke hvar som helst utan ofta på bestämda ställen, där de kunna hålla till år efter år, såsom de gjorde i backen vid soldatens torp eller på gräsvallen vid stranden, där bykgumman hällde ut sin kokheta lut och råkade skälla dem. Sådana älfdansar kunna utpekas af allmogen. De utgöras af ringar, å hvilka midt ibland det frodiga gräset ingen växtlighet finnes, och gifva för fantasien lätt intrycket af en plats, å hvilken genom ringdans gräset nötts bort: älfvorna hafva där i månskenet flitigt trådt dansen. — Den naturliga förklaringen till denna företeelse är förekomsten af en svampart, hofsvampen (*Tricholoma gambrosus*), hvilken har den egenheten att utbreda sig i år efter år vidgade ringar, hvartill kommer, att hvarest svampen föregående år stått växtligheten är alldeles hämmad, under det att följande år gräset därstädes äger en ovanlig frodighet.

Vår förut omtalade soldathustru berättade slutligen om älfvorna en annan tilldragelse, hvori salt spelar en egendomlig roll. Matmodern i huset, där hon som ung tjänte, hade en gång varit nog obetänksam att låta sitt vatten på platsen, hvarest älfvorna lekte, samt därför fått utslag på kroppen och klåda. Hon hade blifvit anvisad att bota det på följande sätt. Sedan tjänarne gått till sängs och hon själf om aftonen klädt af sig, tog hon en näfve salt och sade till tjänarne: »Nu tiger ni, förstår ni!» hvarefter hon öppnade dörren, kastade ut saltet och ropade: »Lek nu med det här och låt bli mig!» — Detta upprepades tre kvällar å rad.

Vid ett besök i Öfver-Selö fattigstuga sommaren 1905 inlät jag mig i samtal med en intelligent gammal gumma därstädes, född

1831, hvilken angående älfvorna berättade följande drag, som jag på stället upptecknade.

Älfvorna tänkte hon sig »såsom små dockor». De komma upp ur jorden, då det är fullmåne. De dansa gärna på gröna fläckar med frodigt gräs. Men återigen: där älfvorna dansat, växer intet gräs alls.¹

Det vore icke farligt att gå på sådana platser; men man skulle akta sig för att där orena eller hälla ut varmt vatten, så att man skällade älfvorna. — Ibland kunde dock hända, att man på ett eller annat sätt kom dem för nära, hvilket kunde orsaka ett kliande utslag, af allmogen i Södermanland kalladt »älfbläs», i Småland »onda blåsten», på andra håll »älfvablåst». Detta botades dock, om man tvättade den angripna kroppsdelen med »härdvatten» från smedjan.

Enär »härdvattnet» enligt folktron besitter många underbara egenskaper, torde vara lämpligt att klargöra hvad härmed menas. Härdvatten kallar smeden vattnet i det kärl, vanligtvis en trälåda, hvari han afkyler det glödgade järnet, som skall undergå härdningsprocessen. Men märkvärdigt nog är det icke detta vatten man tillskrifver underbar kraft, utan åstadkommes detta därigenom, att ett kärl, vanligtvis en skopa, med vatten placeras i ässjan, smedens eldstad, hvarefter bälgen får arbeta och blåsa på vattnet.

Intressant skulle vara att veta, om man möjligen på andra trakter i vårt land vid »härdvattnets» framställande placerar skopan så, att just *gnistorna*, som bälgen hvirflar upp, måtte falla i vattnet för att förläna det kraft. I Sörmlandsbygden är föreställningen den, att själfva *blåsten* ur bälgen gör vattnet verksamt mot älfbläsen, mot älfvablåsten, hvarför man placerar skopan på sned alldeles invid bälgens mynning.

Öfvertygelsen om blåsten såsom det verksamma framgår af föreställningen, att »älfbläs» ock kan botas medelst vatten, hvari man blåst med en *vanlig pust*, ja, till och med genom att man med densamma blåser direkt på utslaget. — Tydligtvis hafva vi här en successiv frigörelse från den ursprungliga proceduren vid smedens bälg.

¹ Jfr hvad som sagts om »älfidansen».

Ett annat botemedel äro »älfskålar» (*Alchemilla vulgaris*), hvilka kokas i vatten, hvarmed utslaget tvättas.

Älfvorna kunna dock någon gång, äfven om man icke veterligen ofredat dem, göra illa. En hustru i Kärnbo socken hade ett svagt och tynande barn. Hon fick besök af en grannkvinna. Denna såg genast, hvilken anledningen var till barnets sjukdom: på tå- och fingerspetsarna syntes, att älfvorna »sugit det», diat det. Där syntes nämligen liksom små utväxter, ej olika spenarna på en katta, fastän mindre.

Men det kunde nog botas. — Först tände hon eld på krut under sängen, hvari barnet låg. Men älfvorna drefvos icke därmed bort. — Då försöktes ett annat medel: stöpning. Denna gick så till. Den kloka kvinnan tog en skål med vatten i ena handen, stöpslefven med det smälta blyet i den andra, höll dem först öfver barnets hufvud och hällde af slefvens innehåll i vattnet, sägande: »i skog», hvarefter hon granskade stöpningen och tog upp blyet ur vattnet. Därefter stöpte hon på samma sätt öfver magen, sägande: »på äng», samt slutligen öfver fötterna, sägande: »i vatten». Kvinnan förklarade, att, emedan det fräste mest, då stöpningen skedde öfver magen, måste det onda vara där. Då man därefter granskade produkterna af de tre stöpningarna och jämförde dem med hvarandra för att se, om någon af dem liknade sig till något, så syntes ju också, att den, som erhållits vid stöpningen öfver magen, liknade en vagn med en däri åkande varelse. Alltså var det alldeles visst, att det onda bestod i magen. — Sedan kvinnan gjort sig underrättad om, hvarest barnets dopvatten hällts ut, lade hon det karaktäristiska smältstycket i stöpvattnet, gick ut till den angifna platsen och slog ut skålens hela innehåll, bjudande: »Res ni dit, där ni ha kommit ifrån, och låt lille Karl vara i fred!» — Skulle icke detta hjälpa, gaf hon anvisning på ett tredje medel: man skulle lägga svafvel vid hvarje husets tröskel, tända på det och bjuda dem resa sin väg.

Så skedde år 1905.

Det är icke så ovanligt, att älfvorna »dissa» (dia) ett litet barns fingrar och tår. Ett par gummor å Selaön botade detta på följande sätt.

De skaffade sig tre hvita klutar, togo sedan hår och naglar af barnet och skafde litet af moderns vigselring. Utaf dessa tre sorter lades litet i hvarje lapp, som togs i hop och ombands med en tråd, så att lappens midt, hvori de tre sorterna inneslötos, bildade liksom ett litet hufvud. — Där hade de nu sålunda trenne dockor, åtminstone skulle de föreställa sådana. Dockorna skulle sedan utläggas på den plats, där man förmodade, att de älfvor höllo till, hvilka diade på det tvinsjuka barnet. Vid utkastandet ropade man: »Dissa nu på di här, och låt min (barnets namn nämnes) vara i fred.» — Försvunno dockorna, fröjdades modern, emedan hon nu kunde hoppas, att hon funnit rätt plats och älfvorna tagit dem.

En annan dockhistoria, åsyftande att tillfredsställa älfvorna, har berättats mig sålunda.

Af *barnets egna kläder* totar man till en docka så godt man kan; men behöfver man icke då lägga in af »naglar och hår» i hufvudet. En torsdagskväll hänges dockan upp i skorstenen, fastbunden vid en stör, som man kilar in mellan stenarna, men öfver spjället och bra högt upp, så att elden icke kommer åt henne. Vid upphängningen säger man det vanliga: »Tag nu och lek med den här och låt N. N. vara i fred!» — Men sedan skall man icke vara nyfiken och ideligen gå och titta i skorstenen, om älfvorna tagit dockan, emedan man därigenom kan skrämma dem. Om man efter en tid finner den vara borta, har man anledning att fröjdas. Och är det märkvärdigt nog likgiltigt, vare sig dockan fallit ned eller flugit upp genom skorstenspipan.

I Småland lära dylika dockor grävas ned i jorden. Då de multnat, skall sjukdomen vara borta.

Om barn »icke hafva ro», särskildt om nätterna, utan »skrika, hafva ryckningar i kroppen och se sig oroligt omkring», beror detta på, att man ofredat älfvorna eller gjort dem illa genom utslående af orenlighet, varmt vatten o. s. v. Man kan då söka bot genom att offra åt älfvorna i solgången tre torsdagskvällar å rad vid en »offersten» eller s. k. »älfkvarn», jfr bilden å sid. 17.

Det torde vara på sin plats att här lämna en beskrifning på en dylik sten. Dess form kan lika väl vara kullrig som med flat

öfversida, ehuru det sistnämnda väl torde vara det allmännaste liksom ock bäst ägnande sig för att mottaga offren. Offerstenen är nämligen ett offerbord, ett altare af den mest primitiva och ursprungliga art. Den enda bearbetning genom människohänder, hvaraf dessa offerstenar, älfkvarnarna, bära spår, är ett större eller mindre antal *skålar*, som frambragts i stenen. Deras vidd och djup växla betydligt, somliga äro lagom stora för ett gäsägg, andra för en ettöring; deras form kan vara oval eller cirkelrund, vanligtvis den sistnämnda. Skålarnas antal är icke fixerad; men å de offerstenar jag haft tillfälle att undersöka synes 9-talet vara något karaktäristiskt. Talet har varit antingen helt enkelt 9 eller någon mångfald däraf, 18, 27 eller 45, och synas mig hålorna bilda grupper af 9 och 9. — För mig har berättats om ett par älfkvarnar, som skulle äga endast *en* skål; men en noggrannare undersökning torde måhända bringa flera i dagen. Egen erfarenhet säger mig detta. Vid undersökningen af en sten i Kernbo, hvilken skulle äga »ett par hål», men om hvilken ingen visste berätta, att den var en älfkvarn, fann jag genom bortskrapning af mossor icke blott 9 hål utan 12. Då jag icke var nöjd med detta tal, grep jag till spaden och skottade bort torfven kring den kullriga stenens fot; och hvad fann jag? Jo flera skålar stora som ett ägg och slutligen, stora och små inräknade, hela 18.

I mitt eget pastorat, omfattande Mariefreds, Kernbo och Taxinge församlingar, en areal af 100 kvkm, har jag till min stora förvåning icke lyckats uppspåra mer än en enda offersten, den nämnda af gräset till hälften öfvervuxna, vid Herrhagen belägna, under det att på Selaön af precis samma areal funnits eller finnas älfkvarnar vid följande ställen i Öfver-Selö: Jättne (nu inlagd i en källare), Surssa, Trumpåsen (nu i en grundmur vid Granlund), Äleby och Ärnsta samt i Ytter-Selö: Kråksta, Litselberga, Opptuna Vildgårde,¹ Tuna Storgård, Ullsta, Ullunda och Valla tegelbruk (nu i en grundmur). — Om man betänker, att dessa äro de *kända* offerstenarna på denna ö, är ju antalet synnerligen stort. Har måhända hvarje boplats, eller

¹ Vid besök år 1906 vid denna nu något mossbelupna sten fann jag rester af offer — 3 knappålar.

åtminstone hvarje större sådan, haft *sin* offersten, *sitt* altare, där de offrat åt *sina* älfvor, sina penater eller larer? En inom ett bestämdt område genomförd undersökning angående älfkvarnarnas läge i förhållande till de gamla bo- och begravningsplatserna skulle kanske lämna ledning för besvarande af en dylik fråga.

Och ligga männe offerstenarna icke allenast i grannskapet af en boplatz utan ock på något ensligt, stilla rum? Åter en fråga af intresse vid tanken på den tystnad man enligt traditionen bör iakttaga gent emot älfvorna.

Ett offer vid den nu försvunna älfkvarnen vid Valla å Selaön har på följande målande och noggranna sätt skildrats för mig af en gammal gumma, som själf utfört offerhandlingen. Offret gällde en två års flicka, som »var orolig, skrek och hade ryckningar om nätterna».

Till offret skulle användas »nio sorter», hvaribland tre af barnet, nämligen naglar, hår och en bit af linnet, som det bar på sig. De öfriga sorterna kunde vara »hvad som helst», men uppräknade hon idel metaller, guld, silfver, bly, koppar, tenn, stål, hvarvid hon dock uttryckligen sade, att man borde taga med något, om än så litet, af »de dyraste», guld och silfver (man behöfde endast skafva af litet grand), samt att stål vore bättre än järn. Men hufvudsaken var, att det blef »nio sorter». — Jämför härmed antalet af offerstenarnas skålar.

Därefter försiggick handlingen sålunda.

Man tog en bit ister. Med en del af detta smorde man barnet, för hvilket man skulle offra. Sedan gick man till älfkvarnen med det öfriga och »de nio sorterna». Men det skulle ske en »torsdagskväll i solgången». Först smorde man kvarnen med istret, sägande: »Lek med det här! Låt (här nämner man den sjuka med för- och tillnamn, till exempel: Brita Jansdotter) vara med ro!» Vidare:

»Sjukdomen skall dö bort
som vissna i hull,
som döder man i mull,
som snö för sol,
som dagg på jol,
som inte!»

Därefter hällde man ut öfver kvarnen det, som för öfrigt offras, »de nio sorterna». — Sedan man så offrat, spottade man utmed stenen en gång och gick hem. — »En del säger, att man därefter måste tiga, men det gör ej något.»

Äfven följande berättelse synes mig böra ställas i samband med tron på älfvorna.

Innan barn blifvit döpta, kunna de lätt »råka för något»; någonting kan lätt »komma åt dem». Detta yttrar sig så, att det lilla barnet ej får nattro, utan skriker och ser sig förskräckt omkring.

Men detta kan hjälpas på följande sätt. — Man plockar »älf-skålar», hvilka torkas, så att de blifva brännbara. Vidare tager man »nio solfvor»,¹ hvilka så trädas i och om hvarandra, att de bilda en sammanhängande kedja af $3 \times 3 \times 3 = 27$ länkar. Genom denna stora ring låter man barnet krypa tre gånger. Älfskålarna och solf-kedjan läggas å en järnplåt och påtändas, men få icke låga, utan endast kola och röka. Nu passar man på och håller det i bara linnet afklädda barnet öfver röken, men lyfter på linnet, så att röken kommer åt själfva kroppen. Denna rökning skall verkställas en torsdagskväll »sedan dörren stängts». Askan skall följande morgon »i solgången» läggas alldeles under en större sten att multna. Vid nedläggningen säger man: »Tag det här och lek med och låt bli N. N.» (här nämner man endast barnets förnamn).

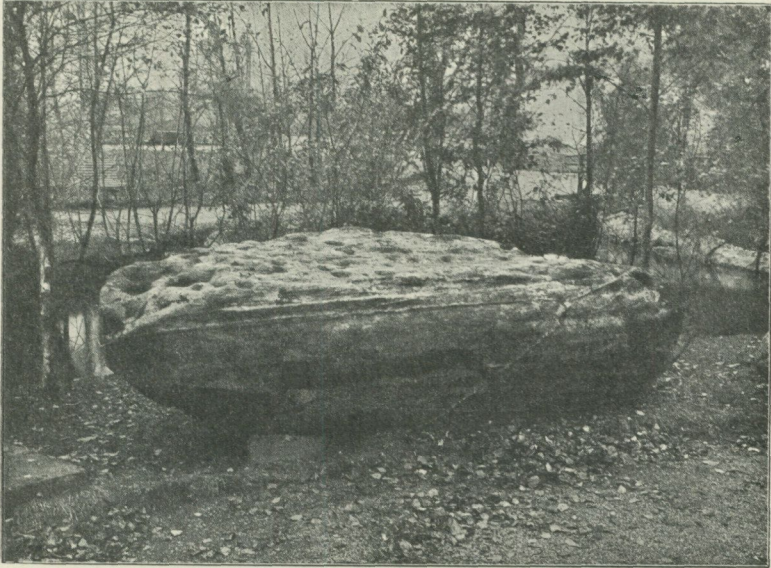
Den förut omtalade gumman i Selaö fattigstuga berättade en annan ganska liffull tilldragelse berörande folktron om älfvorna.

Tjänarne borde hvarje kväll sopa golfvet och bära in friskt, rent vatten; försummade de detta, fingo de ej ro. Denna sanning ådagaläggas af följande.

Det var på den tiden, då tjänarne lågo i köket tillsammans med husbondfolket. Drängen vaknade under natten och såg, huru en hel del små älfvor kommo upp ur ett hål i golfvet. En af dem såg ut, som om hon skulle föda; de andra passade upp henne. De syntes behöfva vatten, men sådant fanns icke. Då steg drängen upp och gick till brunnen efter vatten. Däri badade älfvorna den under tiden nyfödda.

¹ »Solfvor» höra till väfstolens attiralj. En solfva utgöres af en på tre ställen så sammanbunden garnända, att den bildar tre sammanhängande ringar.

En af dem frågade, hvarest hon skulle hälla vattnet, hvarpå en annan svarade: »Jo, i de där öppna gluggarna», hvarmed hon menade pigans ögon. Om morgonen voro ögonen igensvullna. Men å andra sidan, när pigan kom upp och skulle taga vatten ur kitteln, låg där

Älfkvarn från Kymlinge, Spånga sn, Uppland.
Nu å Skansen.

en silfversked på botten. »Si, hvad jag har fått i natt», sade pigan. — »Nej, det är min», sade drängen, »för det var jag som hämtade vattnet.»

Smärre meddelanden.

Vargjakt i Kalmar län på 1850- och 1860-talen.

Då jag på 1870-talet tjänstgjorde såsom t. f. domare i en domsaga i Kalmar län, syntes ofta vid häradsrätten en gammal man, som kallades »Vargdödaren». Man berättade, att han och hans bägge bröder under 1850- och 1860-talen hade inom länet dödat vargar till ett antal emellan 60 och 70. Då jag tillsporde mannen om förhållandet, vitsordade han uppgiften, som äfven vann bekräftelse. På min begäran att han måtte skriftligen uppsätta en berättelse om förfarandet vid jagten, lämnade han mig en uppsats, som jag nu återfunnit bland gamla papper och som, då den utgör en egendomlig och i viss mån intressant kulturbild, jag härjämte öfverlämnar till Nordiska Museet för att, om den anses därtill lämplig, i tryck bevaras.

Den 21 juli 1906.

G. A. B.

På begäran lemnar jag undertecknad en Beskrifning huru Wargarna blifvitt af oss Jagade och sjutna och huru Jagtten tillgått. Vi äro Tre bröder som under vår uppväckt öfvatt oss i Skytteri under den tid vi var boende i Förälldrahemmet som var en Torplägenhet på Rugstorps ägor i Rysby Socken som heter Håksmåla i Bråna och är belägett intill det ställe der Norramöre Stranda och Hamburs Häraders Stora skogers Sammanstöta, uti de skoger uppehulle sig en myckenhet Warger som gjorde årligen en stor Skada för såväl oss som andra Åboer. År 1850. togo de för oss sjelfva en två års gammall Qviga en Tre års gammall Stut och Sex får ändock kreaturen vagtades af Tvenne vallherdar som utstod mycken förtret för den skada som skedde äfvensamt hade jag Tio gäss som min

hustru hadde inne på en åkerharva vid Stugedörren för att de ej skulle blifva uppätta af vargarna en dag i October månad släpte jag dem ut för att få gå till ett närbelägett kjerr och gick in efter min byssa och följde med dem för att vagta dem för vargarna men hustrun uttrade du släppte ut gässen åt Vargarna och jag får alldrig se dem mera, det hände så jag vek undan i några minuter och då märkte jag att Vargarna vure framme jag skyndde dit aflåssade Skåttett efter dem men di behullo sina rof och begåfvo sig åt skogen, Och jag fick återvända till hemmet varvid jag yttrade för mig skjelf ni skall dyrt betala denna dagen då jag kom hem frågade hustrun varför jag släpte ut gässen då svarade jag det är bättre att hafva en Wa(r)gskinspäls än en fjäderdyna. Sedan gick jag in i andra stugan till mina bröder och vi kumme öfverens att jaga efter Vargarna varvid modren yttrade jag skall underhålla eder en månad och en månad skall ni underhålla eder sjelfva, och då får ni se om det lyckas. Öfverenkämmelsen var att en af oss skulle gå efter vargspåren sedan Vargen var uppskått så fort som hinnas kunde han skulle medhafva ett så kallatt Wallhorn som var gjort af ett oxhorn vari han skulle blåsa titt och ofta och det skulle utjöra i stället för hundskall och gå så till när han såg Wargen skulle han tapla med alla Fingrarna på hålen men om han gick små bukter så att han väl märkte att han var när förut då skulle han endast tapla på Två hål men deremot om Wargen var rädd så att han gaf sig i stark undanflykt eller så kallad långsträcka det är när Wargen gör en rak löpa gönom skog och mark då skulle han hålla fast på hålen med ena handden och med den andra hålla i ändan på hornett och dermed göra en tackt, varefter skytterna skulle hafva rättelse om han var långt före eller nära före den som Jagade och när han villde ropa kamraterna till sig skulle han ropa Tre långsamma tackter å rad i hornett och sedan göra uppehåll en stund, men åter förnya ropningen gång efter annan 1851. den 22 November börjades Jagtförsökett efter en Warghonna som efter två timmars jagande dödades af ett skått sedan fortsattes Jagten efter en annan den följdes gönom Långemåla, Rysby, Åby, Förlösa, och ini en skog i Jongby socken der han befans död af tvenne skått som under resan

aflåssades på honom sedan ofverenkumme wi att skallett skulle utgöras i en Lu deri man kunde lättare blåsa och bättre kåndera skytterna och att vi icke skulle fråga efter skåttpenningerna utan då vi hadde skadeskutett dem och de ej stupade på stället skulle vi strackst antaga en annan emedan de vure så många att vi kunne träffa 12 ock 13 i flera skåckor till och med mellan 20—30. Jagten drefs med stark ifver från 1851. tills 1855. då började Wargarna att minskas betydligt varföre vi kunngjorde i trackterna omkring der vi bodde att den som kunde visa oss ett nytt vargspår då det var känlig spårsnö fick erhålla En Riksdaler i ersättning och när vi erhöll skåttpenningar skulle han hafva 1 kanna Brännevin eller Kånjack villkett han helst behagade detta upplifvade budbärarna så att om någon varg gick igenom dessa trackter så fingo vi genast Bud om slagen vi förföljde vargarna både dag och natt, fast med Töreblås om nätterna endast för att vara dem i närheten när dagen kom men detta var för Arbetssamtt så att vi låt göra oss Tvenne Lycktor som äfven kunde sammansättas till enn så att Jagten kunde fortsättas både natt och Dag, men dock på så sätt, under natten vure både Jagaren och skytterna tillsammans och endast följde spåren vid 1860 hadde de förminskats så att endast Fyra uppehulle sig i de omkring liggande skogarne Två honner och Två hane under den tid påbejorde vi en hedesbelöning om vi sköt bortt alla vargarna men detta bevilljades icke, warför Jagten upphörde och endast ungarna fångades om Sommertiden den ena honnan blef skuten på böle ägor och hennis kamrat kom under samma vinter till vår bostad och togo Tvenne Får en dag då de vure utsläpta till vatten då tjenlig spårsnö var på marken och då vi rådjorde om saken dömdes vargen att betala skadan med skåttpenningerna och efter 28. timmers Jagande blef döds skuten. Wintren 1868. blef den andra hannen skuten i Södra Möre härad, af en Jägare och under den tiden låfvade de personer som bodde i öfre Skogsbygderoterne samtt i Böle rote att gifva en viss betalning för varghonnans dödande varpå 20 riksdaler ärhöls i handpenning Jagten efter henni företogs den 7 mars 1868. och fortgick till den 10 då hon blef på stället Dödad och sedan hafver icke någon Warg sports i Småland af oss jag vill nu nämna

huru vi hafva uppsökt ungerna efter dessa gur. i Slutett af Majj och i början af Juni då är rätta tiden att uppsöka vargunger, och går så till man går till den trackt der Wargarna uppehålla sig och göra ofta skada och ställer sig på en bergshöjd eller en kulle och vid kläckan ett på natten tjuter man såsom en varg är tjutningen ricktig så svarar honnan genast som är hos ungerna men om en kort stund så kommer honn i närheten af den som tjuter och åter förnyer Svarett men dett skall iactages var hon svarer första gången der hafver hon ungerna sedan det blir dager går man i rak linja deråt tjutningen hördes och då kommer man till lyan eller i närheten deraf och då träffar man myckett spår efter vargerna och slutligen gångstiger som ledsager Jägaren till ungerna detta hafver lyckats oss flera gånger att vi hafva gått rakt till ungerna utan någon vidare letning, wi hafva underrättatt en man i kallmare som var från Eljhults socken i Uppvidinge härad och det har lyckats honom att uppsöka flera lyerr. och iaktages detta letningssätt så är det omöjligt för en Varghonna att bibehålla sina unger för de blifver säkert uppsökta af Jägaren Och denna Wergjakt hafver blifvitt af oss förrättad innom Norramöre Stranda och Hamburs Häraders samtt i Östra kanten af Södra möre och Uppvidinga Härad och den Sista Warghonnan Sköts på Näverskö ägor i Rysby socken af Norramöre härad och från den 22 November 1851. till den 10 Mars 1868. hafver vi fångatt och på stället dödatt med ungerna inberäknade 64 Warger utom en stor myckenhet som blifvitt skadskutna derigenom på så sätt blifvitt dödade, i Norremöre Härad hafver vi fångatt 19. i Strande Härad 42 i Hamburs Härad 2 i Södramöre Härad 1. utom dessa Rofjur hafver vi fångatt och dödatt 6 st. lodjur 16 st. räfver 9 st. Örner 5 st. Bergufver 151 st. Hönns-Höker varaf 55 st. dödades på ett År jag vill hermed omtala huru Jagtt efter Höker blifvitt af mig och min broder Sven August Persson förättatt i Juli månad då är bästa tiden att drifva hökjagt då flyga ungarna omkring Boett och skriker efter honnan så att man kan höra dem på längre håll då går man dit och låcker likt hönan då hon kårmer med rof. Då kommer ungerna genast fram så att man får skuta 1 eller 2 sedan gick en af oss afsides och en låckade ungarna flugo Då omkring och satte

sig och var så oförsiktiga genom låckningen så att den andre kamraten smög sig fram och sköt dem sedan skute vi honnan efter låckning lickt ungerna varefter hon flyttade med sitt rof tills des hon kom i skåthåll ofta låckade vi äfvensamtt hannen detta låckningssätt går bäst med en fin Näfver eller ett löf af ett träd varmed låckningen kan så väl förrättas så att det låter bestämt som hökens låckning. för detta i håksmålabråna nu Boende i Näversjö den 27 d. Januari 1880.

Carl Pehrsson Jagtföreståndare.

Johanes Pärson håkans mälla bråna.

Sven August Persson nu boende i Rugstorp Jakt med hjälpare.

Bistockar.

Än i dag användes allmänt benämningen *bistock* för bisamhälle och att införa en bisvärm i ny kupa kallas att *stocka* bina. Vi möta i dessa ord reminiscenser från den äldsta biskötsel. Där bin med ätlig honung finnas, är denna föremål för ifrig eftertraktan både af människor och djur. Detta gäller äfven de primitivaste folkslag; ja, man torde hafva allt skäl att misstänka, att det just varit folk, som stått på de s. k. samlarnes ståndpunkt, hvilka först upptäckt denna läckerhet. Ursprungligen har man inskränkt sig till att plundra de i ihåliga, ofta af hackspettar och dylika fåglar urhackade träd boende vildbina på deras förråd. Då emellertid bin icke gärna lämna den plats, där de en gång satt sig ner, artade sig denna plundring snart till en regelbunden beskattning. Ja, man tog icke blott genom inhugget märke ett anträffadt dylikt biträd i fortfarande besittning, utan inredde genom konstgjord urholkning till och med nya biträd. Biträd förekomma fortfarande på flere håll i östra Europa. Ännu år 1772 räknade man t. ex. i Västpreussen omkring 20,000 biträd (furor). Sedan dess hafva emellertid där de flesta fällts, och de få, som återstå, äro nu såsom kulturminnesmärken lagligen skyddade. Dock är anläggandet af nya biträd förbjudet. År 1903 skördades ur ett dylikt träd ända till 20 kg honung. Dessa

träd anordnas så, att på ena sidan finnes ett flyghål för bina (ofta ett mindre kvisthål) samt på en annan sida en lång spricklik öppning för beskattning. Denna senare öppning tillslutes med ett smalt bräde och därutanpå fästes i stammens längdriktning med tränaglar och stundom äfven baststreck en lång kloss, hvilken kan vridas åt sidan såsom ett vridlock.¹ På andra håll tog man sig däremot för att hållre fälla träden och hemföra stammen med innehåll för att säkrare och fullkomligare tillgodogöra sig dennas innehåll. Det är sannolikt sålunda som tanken en gång väckts att hålla bin såsom husdjur.

Hos grekerna var biodling, så vidt man kan se, okänd på Homeros' tid, och man använde då vildhonung. Redan i förra hälften af första årtusendet före vår tidräkning hade man dock lärt sig att hålla bin, och romarne gingo äfven i detta hänseende i skola hos grekerna. Hos germanerna på kontinenten förekom biodling redan på 700-talet. Karl den store egde sålunda stora bigårdar.

Hvad vårt land beträffar, har väl biet sannolikt inom sydligare orter förekommit vildt sedan en urtid, och honungen i så fall äfven här som annorstädes utgjort ett eftersökt njutningsämne redan för landets urinvånare. Först rörande bronsåldern kunna vi emellertid draga någon säkrare slutsats. Då man under denna kulturperiod vid gjutning af bronsredskap bland andra metoder äfven använde den att af vax förfärdiga en modell, som sedan omgafs med ler och utsmältes, så att af leret en gjutform bildades, förutsätter detta, att man vid denna tid skattat binas bostäder äfven på vax. Redan under äldsta järnåldern användes enligt Pyteas från Massilia hos nordborna honung för mjödberedning, men alla sannolikheter tala för att så varit fallet många århundraden tidigare. Det synes nämligen till och med som om mjödet tillhört redan de ariska folkens stenålder.² Adam af Bremen omtalar på 1000-talet vårt land såsom rikt på honung (melle opimus), och omkring 500 år senare framhåller Olaus Magnus Sveriges stora rikedom på honung (maxima mellis copia). Sannolikt i bägge, åtminstone säkert i det senare fallet, afser uppgiften huf-

¹ A. Conwentz, Forstbotanisches Merkbuch, Berlin 1900, där flere dylika träd finnas afbildade.

² Jfr V. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiern, 7 uppl., sid. 152 o. f.; O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, s. 85.

vudsakligen honung från tambin, och den anförda författaren omtalar, att man till och med förstod utfodra bina under vintern. Under medeltiden och ännu på Gustaf I:s tid utgjordes på åtskilliga håll skatten till konungen i honung. Vi må erinra oss, att honungen då ännu icke utträngts af sockret såsom sötämne. Flere bland landskapslagarna för våra sydligare landskap (Skånelagen, Östgötalagen, Södermannalagen) innehålla noggranna föreskrifter om eganderätt till bin, särskildt om fördelningen mellan finnare och jordegare af bisamhällen, som anträffats i skog och mark. För stöld af hembin stadgar Kristofers landslag ej lindrigare straff än hängning.

Hvad nu själfva biskötseln i vårt land beträffar, synes man ända inpå 1700-talet hafva allmänt begagnat bistockar, i Östergötlands och Smålands landsmål kallade *skämningar* eller *skämlingar* (jfr fornnord. *skemma*, förrådshus, bod). I våra gamla lagar möta benämningarna *skruv* och *bikar*, af hvilka det förra synes ursprungligen beteckna en ihålig stock eller stock i allmänhet (jfr Rietz, Svenskt Dialekt-lexikon, Skruv sid. 601), medan det senare betyder bikärl.

I sin redan under trettioåriga kriget efter tyskan fritt utarbetade men först i slutet af 1600-talet af trycket utgifna *Oeconomia*¹ synes Isacus Erii ännu endast känna stockboningar för bin. Likväl afbildar redan Olaus Magnus,² hvilken i sitt bekanta arbete om Sverige mycket omständligt behandlar bina, icke blott å bänk liggande bistockar utan ock rundadt koniska halmkupor. Dessa senare härleda sig dock sannolikt från sydeuropeiska förebilder. År 1636 omtalas emellertid i Danmark koniska bikupor af halm och vidjor, men »stocke huled lange og trinde» voro allmännast i bruk.³ År 1728 skrifver Mårten Triewald, att liggande bistockar då äro mest i bruk,⁴ och i vår svenska bilitteratur omnämnas bikupor af halm först år 1753 af Nils Koch⁵ och femton år senare af den ryktbare Linnés

¹ Isacus Erii, J. Coleri *Oeconomia*, thet är Hushåldz-Underwijsning, Försvänskat. Stockholm 1694, 1686.

² Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*. Rom 1555.

³ N. M. Aalb., *Ny Huszholdings Calender*. 1638, 1636.

⁴ Mårten Triewald, *Nödig Tractat Om Bij*. Stockholm 1728.

⁵ Nils Koch, *Swenska Bi-Skiötslen*. Stockholm 1753.

broder Samuel Linnæus,¹ hvilken utdömer såväl stånd- som liggstockar såsom för bina otjänliga. År 1775 intygar emellertid en författare i detta ämne (J. Lindström), att halmbikupan då ännu är fullt obekant i somliga landsorter. Delbara biboningar af trä beskrefvos och förordades på 1720-talet af Triewald, såsom det synes utan vidare resultat.

Nordiska Museet erhöll år 1903 från Lemshaga gård i Ingarö församling, Uppland, fyra stycken liggstockar af den typ, som fig. 1 återgifver. Den afbildade stocken är 1,38 m. lång och 0,40 m. i tvärmått samt försedd med fluster i bägge ändarna. Det upptill å gafflarna anbragta hålet med vridlock torde varit afsedt för utfodring. Inuti hafva, för att bina därvid skulle fästa sina kakor, små träkors varit insatta. Dessa fyra bistockar anträffades på en vind, dit ingen visste när de kommit, lika-

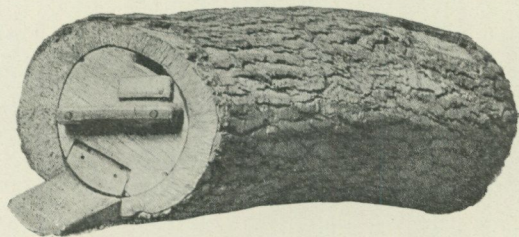

Fig. 1. Liggstock
från Ingarö, Värmdö skeppslag, Uppland.
Nordiska Museet nr 96,822 d.

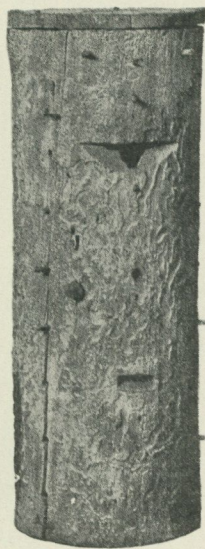

Fig. 2. Ståndstock
från Rumskulla sn, Sevede
hd, Småland.
Nordiska Museet nr 106,968.

som ock all kännedom om deras ändamål nu fullkomligt saknades.

I år har museet från Rumskulla socken i Sevede härad i Småland likaledes såsom gåfva erhållit tre bistockar, men af en annan

¹ S. Linnæus, Kort men Tillförlitelig Bij-Skjötsel. Vexjö 1768.

typ, hvilken synes vara den som äldst, mest och vidsträcktast användts i vårt land. Dessa äro ståndstockar försedda med flyghål utan fluster. Den fig. 2 afbildade har en höjd af 0,82 m. och ett tvärmått af 0,32 m. Till fäste för kakorna äro pinnar, s. k. *strilar*, korsvis instuckna genom väggarna, så att ändarna af hvarje sticka fram ett stycke utanför stocken, jfr bilden. Virket i denna stock är asp, under det den här afbildade liggstocken, likasom alla de öfriga bistockarna i Nordiska Museet, är tillverkad af al.

N. E. H.

En dryckeskanna från 1600-talet.

Af bevarade bouppteckningar och dylika handlingar känner man, att kärl af silfver ofta till ganska betydande antal funnos icke blott i stormännens utan äfven i de borgerliga hemmen under 1600-talet. Under reduktionens och den stora ofredens tider gingo emellertid större delen af dessa skatter förlorade, och det är ej så ofta man numera får i sin hand en silfverpjes, som bevisligen varit i svensk ägo under det karolinska tidehvarfvet. Den rikaste samlingen af dylika pjeser finnes i Kreml i Moskva och utgöres af de gåfvor, som af de svenska konungarna tid efter annan skänktes till de ryska tsarerna vid ambassader och dylika tillfällen. Det är en samling praktkärl, bordsuppsatser, fat, pokaler och dylikt, hvartill antagligen motstycken funnits i Sverige, dock säkerligen blott i konungens eller de allra rikaste stormännens ägo. Det öfvervägande flertalet af dessa föremål var af utländsk, företrädesvis tysk tillverkning; det var först mot slutet af 1600-talet, som det svenska guldsmedsyrket nådde den fullkomning, att alster däraf ansågos jämgoda med de utländska.

Några praktpjeser liknande dem i Kreml hafva icke här hemma bevarats till vår tid; det, som finnes kvar af för profanbruk afsedt 1600-talssilfver, är i allmänhet anspråkslösare pjeser: dryckeskannor, låga skålar, bågare med och utan filigranornering, skedar och dylikt, och äfven dessa slags föremål förekomma ingalunda talrikt.

Kyrksilfver — kannor, kalkar, oblataskar och dopskålar — från 1600-talet finnes ännu mångenstädes kvar. Det har därför varit med särskildt intresse som Nordiska Museet begagnat sig af ägarens tillmötesgående att få undersöka och fotografera den här afbildade präktiga dryckeskannan af silfver från 1600-talet, fig. 1, som en gång tillhört en af landets mest lysande stormän, Magnus Gabriel De la Gardie.

Fig. 1. Dryckeskanna af silfver, som tillhört Magnus Gabriel De la Gardie.
I enskild ägo.

Som synes är det en cylindrisk kanna af en form som var vanlig under 1600-talets senare del. Kannans lif är prydt med ett rikt drifvet naturalistiskt blomstermönster: stora vallmoliknande blommor och rikt flikiga blad; ett liknande motiv omgifver locket. Drifningen är utförd med mycken skicklighet och af en karaktär som icke är ovanlig på i Sverige förekommande tyska silfverarbeten från denna tid. Som fötter tjäna tre stycken tämligen klumpigt utförda små lejon, som hålla en kula mellan framtassarna; ett liknande djur

är anbragt som knopp uppe å locket vid dess gångjärn. Det smala, elegant böjda handtaget erinrar om den inom stenhuggarkonsten vanliga ornamentsart, som tyskarna benämna »Knorpelwerk», och som liknar broskbildningarna i det mänskliga ytterörat. Denna handtagets form skulle hänföra kannan till en jämförelsevis tidig period af 1600-talet, men af den drifna dekorationen att döma torde det ligga närmast till hands att antaga, att den tillverkats på 1660—70-talet, sannolikt i Nordtyskland, möjligen i Hamburg. Motsatsen mellan den eleganta drifningen och de mera tafatt utförda lejonerna talar jämväl för detta antagande.

Fig. 2. Locket till dryckeskannan.

Sedan kannan i Tyskland inköpts och kommit till Sverige, har Magnus Gabriel De la Gardie låtit en svensk, sannolikt väl en stockholmsk, guldsmed å locket anbringa hans vapensköld under grefflig krona, omgifven af två palmkvistar och bokstäfverna M. G. D. L. G., allt i drifvet arbete och utfördt af en betydligt mindre skicklig hand än den öfriga drifna dekorationen. Bokstäfverna, af hvilka D och L, som synes af bilden fig. 2, äro sammanbundna, betyda naturligtvis Magnus Gabriel De la Gardie.

Kannan mäter i höjd öfver tumknoppen 0,198 m. och i diameter 0,145 m. Den bär i botten en två gånger inslagen stämpel, fig. 3, innehållande eventuellt bokstäfverna A I T B, hvilken icke återfinnes i det förnämsta arbetet öfver tyska silfverstämplar: M. Rosenbergs »Der Goldschmiede Merkzeichen», Frankfurt a. M. 1890. Mo-

nogramstämplar af denna karaktär förekomma ofta på nordtyska, särskildt Hamburger- och Danziger-arbeten från denna tid. De upplysningar, som Rosenberg meddelar om guldsmiderna i dessa städer, göra tydligen icke anspråk på fullständighet. — Någon stämpel angifvande tillverkningsorten bär kannan icke.

Fig. 3. Stämplat i botten af dryckeskannan, förstorade.

Kannan räknades förvisso icke till de dyrbaraste pjeserna i Magnus Gabriel De la Gardies silfverkammare, men den utgör icke desto mindre ett intressant prof på en art af föremål, som på sin tid säkerligen i stort antal funnos i Sverige. Den har alltsedan Magnus Gabriels dagar aldrig gått i köp utan genom arf kommit i den nuvarande ägarens hand.

Upk.

Gnideld som preservativ.

Då jag våren 1906 undersökte G. J. Adlerbeths handskrifter på Uppsala Universitets bibliotek, påträffade jag bland annat ett bref, som torde äga ett icke obetydligt kulturhistoriskt intresse. Det är skrifvet af den gamle Adlerbeth själf och riktadt till dennes son Jacob, som vid tillfället befann sig i Stockholm. Den händelse, som i brefvet skildras, visar på ett egendomligt sätt den folkliga traditionens seghet. Vid ett kritiskt tillfälle, en hastigt utbruten boskapspest, då inga verksamma hjälpmedel tyckas möjliga att finna, griper man tillbaka på ett nedärfdt bruk, hvars anor väl kunna ledas upp till vårt släktes barndomstider: man söker sätta en gräns för den hotande olyckan genom att använda den heliga gnideldens signande kraft.

Adlerbeth beskriver förloppet på följande sätt:

— — — Sistnämnde dag (d. v. s. den 6 sept. 1818) kl. 5 om morgonen väcktes jag af Rättaren som kom att berätta mig, det ankommit bud från Sjöaslått förmålt att Boskapspest gick i Wireda Socken men att en *rökelse* vore anländ till bemalte gård, hvarmed

kreaturen kunde rökas till préservatif. Jag var ej sen att begära dess hämtning men uppsteg sjelf kl. 6 och gick upp åt Ladugården, der alla kreaturen voro samlade och operationen börjad. På tillfrågan sades att det var bara linne lappar som brändes i en eld-(pan)na¹ under näsan af kreaturen, men antände med *gnideld*, hvilken outsläckt skickades från gård till gård och icke fick bäras under tak. Ehuru jag märkte att någon galenskap var härunder, lät jag dock hållas, och tillät ock eldens expedierande till Öfravad. Berättelsen var nu i så måtto förändrad att Boskapssjukan skulle visat sig vid Viresjö och dödat 23 kreatur, men icke på något annat ställe, och att ägaren Kapiten Queckfelt² efter flera försök funnit detta vara det enda verksamma att afböja smittan. Sedermera fick jag underrättelse att hela denna natt i denna och flera socknar denna sällsamma operation ägt rum på de flesta gårdar, och blifvit vidare fortsatt vidt och bredt: men hvad som mera är, att icke ett enda kreatur dödt på Viresjö. I Jönköping har man utspridt att 20 kreatur dödt på Ulfsnäs: vid sjelfva Viresjö att samma mortalitet inträffat hos Lagman Stedt³ på Nubbestad m. m. Resultatet synes vara att någon mauvais plaisant velat anställa ett Aprilgäckeri, som emellertid förtrutit Landshöfdingen,⁴ hvilken lär låta efterslå upphofsmanen. Har du hört maken dårskap?»

Någon tid därefter — i bref, dateradt Ramsjöholm den 26 sept. 1818 — återkommer Adlerbeth till den ofvan relaterade händelsen. Han skrifver då följande:

»Dikten om en nära hotande boskapssjuka stannade lika fort som den utspriddes, men genom kungörelse från Landshöfdingen har dock blifvit bekant, att i anseende till en sådan landsplåga flera marknader i Skåne blifvit alldeles aflysta, och någre i Kronobergs län, till längre fram inställda.» — Om icke, som väl troligt är, landshöfding Hiertas ifver att uppsåra den obekante »mauvais plaisant»

¹ I texten är här nytt blad; den mellersta stafvelsen är öfverhoppad.

² Carl Gustaf Henric Q., född 1765, kapten vid Jönköpings regemente 1795, afsked 1807; död 1835 på Viresjö.

³ Claes Stedt, arkivarie i Göta hofrätt, lagman; f. 1753, d. 1844.

⁴ Hans namn var Lars Hierta; f. 1762, landshöfding i Jönköping 1815, afsked 1835, död s. å.

minskades inför dessa fakta, så synes det likväl föga sannolikt, att hans spaningar krönts med framgång. Åtminstone har Adlerbeths korrespondens intet att förmåla om någon följande rättegång i saken. Och ehuru Adlerbeth som en gammal upplysningens förkämpe betraktade hela förloppet med en viss öfverlägsenhet, skulle han dock säkerligen ej underlåtit att gifva sin son meddelande om ett eventuellt juridiskt efterspel till den egendomliga gnidelskuren.

Oscar Wieselgren.

En germansk julfest i Konstantinopel på 900-talet.

Den byzantiske kejsaren Konstantin Porphyrogennetos (regerade 912—959) skildrar i sin bok: *De ceremoniis aulae Byzantinæ*, I: 83, på följande sätt: Saker som äro att iakttaga vid nittonsoffors- eller nittonbordsfesten, under hvilken den s. k. gotiska leken firas.

På nionde dagen i dodekaemos eller de tolf dagar, som följa näst efter Kristi födelsefest, och som tillbringas under glädje och gamman, när herrarna skola sätta sig till middagen, som brukar kallas vinskördsmiddagen, då stå vid de båda ingångarna till den stora matsalen med de nitton sifforna de, som äro färdiga att utföra den gotiska leken. De stå uppställda på följande sätt. Framför den vänstra ingången till matsalen, där också amiralen står, står chefen för veneterna¹ med en del gemene och flöjtblåsare ur sin afdelning. Bakom honom stå två goter klädda i gownia² med håret utåt och masker af olika utseenden, samt i vänstra handen skölden, i den högra däremot spön. Detsamma gäller ock chefen och en del af prasinernas parti, som stå vid högra ingången tillsammans med chefen för livvakten. Så snart kejsaren kommit från bollspelet till

¹ Veneter och prasiner voro från början cirkuspartier, men hade vid denna tid blifvit en indelning för hof, här och administration.

² Pellicea Saxonica (Luitprand: *Legat. Constant.* Antw. 1640, sid. 146). Engelska: gown, antagligen en speciellt germansk dräkt (C. Müller i *Zeitschr. f. Deutsch. Philol.* 14, s. 444), Rhenones aut pallia pellicea (Reiskes latinska öfversättning i *Corpus script. hist. Byzant.*).

häst, befaller han ceremonimästaren att införa dessa, och denna i sin tur generalintendenten för skådespelen. Sedan denne därefter gått ut ur stora matsalen, befaller han dem komma in. De skynda då hastigt in och slå på samma gång med spöna på sköldarna, som de bära, och åstadkomma därigenom ett stort buller, i det de ideligen ropa: jul, jul,¹ och nalkas så nästan ända fram till det heliga bordet. Då de äro straxt bredvid detta, springa de två afdelningarna från båda sidor tillsammans, så att de bilda en dubbelkrets. Sedan de på detta sätt sprungit tre gånger kring det heliga bordet, drager sig hvardera afdelningen tillbaka till sin plats, veneterna till vänstra sidan och prasinerna till den högra, och de af de två partierna, som kallas goter, uppläsa den s. k. gotiska sången:

Gaudeas, bonas vicinias, hagia!²
 Gaudete, socii bonam diem concertantes, hagia:
 Bonam horam tutubantes
 Bonum amorem insipientes!
 Ecce salvati nos, nana, deus, deus,
 Die vaciva, nana, a dæmone.
 Cum jubilatu jubilus jubilantes, nana
 Jubilus jubilantes, nana.

Då Ezekiel förde krig mot assyrerna, anana
 satte han sitt enda hopp till människornas kärleksfulle gud, anana,
 och underkufvade stammarna och de gudlösas uppror, hagia.
 Må frälsaren, o gode herre, nana,
 lägga som slaf för dina fötter hvarje din ovän.

Iber, Iber, jam tu incurvo tergo retrois, nana.
 Sic adeas imperatores.³

Sedan detta blifvit sagdt af goterna vid båda partierna, uppläsa de båda cheferna tillsammans med de gemene af båda partierna denna sång, som består af lika många verser som det grekiska språket har bokstäfver, och hvaraf hvar vers börjar med den grekiska bokstaf, som svarar mot dess ordningsföljd. Den lyder så:

¹ C. Müller, Zeitschr. f. deutsche Philologie 14, 1882, s. 448, anser textens τούλ felskrifvet för γούλ. Ännu lättare är det att förklara det som felskrifning för τούλ.

² Hagia, nana, anana: musiktermer.

³ Efter C. Kraus' rekonstruktion af texten i Beiträge zur Gesch. d. Deutsch. Sprache 20, s. 224 ff.

Anana. Af Guds obesegrade hand har du blifvit krönt, o himmelske herre, med segerns pris. — Bevisat har du dig såsom en önskvärd välgörare för hela jorden. — Gentemot fiender ädelmodig och stark, — gifvande åt romaren lifbringande välgärningar.

Sedan dessa fyra verser blifvit sagda, upprepa cheferna formeln: Hagias ta anate anetane, och därefter fortsätter versen:

Dina befallningar gälla bland fienden mer än vapen. — Du som är romarnas lif och rikedom men utlänningarnas fall och fördärf. — I dig har staten ett befast läger. — På din tron, o välgörare, har Gud gifvit dig kamrater, blomstrande unga grenar födda af dig.

Sedan detta blifvit sagdt, säga cheferna till goterna ordet: ampaato, i det de på samma gång gifva dem en vink med hufvudet och handen, och goterna dansa ringdans omkring de två cheferna och slå på sina sköldar med spöna, sägande: jul, jul; därefter skiljas de och återvända till sina platser. Cheferna däremot fortsätta att uppläsa sin dikt: I...K...L...M... Sedan äfven dessa fyra verser blifvit sagda, sker det så som förut är berättadt, och sedan goterna åter skiljt sig åt, är turen att uppläsa dikten åter hos cheferna: N...X...O...P... Sedan dessa fyra verser blifvit sagda, svänger åter de uppträdandes krets rundt, och därefter framsäger åter afdelningarnas anförare verser börjande med: R...S...T...Y... Sedan detsamma blifvit upprepadt för sista gången, säga till slut cheferna: Dina dygder utsända det kraftiga ljuset, och det i hela din makt. Må Kristus vara med eder alla, beskyddande och omhuldande eder, o I herrar och styrare af landets öde, som regeren genom hans beslut och vilja.

Sedan den alfabetiska sången slutats, säga cheferna polychronium eller: Må Gud göra ditt välde långvarigt. Men goterna slå med spöna på sina sköldar, ropa ideligen: jul, jul, och springa ut, veneterna till vänster, prasinerna till höger.

Redan tidigt började tyska germanister sysselsätta sig med denna beskrifning. Så Massman¹ och J. Grimm.² Det är likväl

¹ Haupts Zeitschr. f. deutsch. Alterth. I. 1841.

² Geschichte d. deutschen Sprache, I. 1848, s. 451.

hufvudsakligen den »gotiska sången» som intresserar dem. Denna är nämligen transkriberad med grekiska bokstäfver och så omkastad och korrumpierad, att dessa båda lärda trodde sig här se en verklig gotisk sång. Då det sedan uppvisades, att textens underlag varit latin, då denna blifvit rekonstruerad,¹ och det visat sig endast vara ett af de vanliga lofkväderna till kejsarens ära, synes det som om beskrifningen ej vidare intresserat dem.

Ser man närmare på hvad kejsar Konstantin här berättar, märker man snart, att denna fest är sammansatt af två moment. Det är ett främmande, tydligen germanskt folk, som inför kejsaren uppför sina julceremonier, men dessa afbrytas allt som oftast af de poetiska allokationer till kejsaren, som utgjorde en af de viktigaste beståndsdelarna af det byzantinska hofceremonielet. Dessa ha tydligen mest intresserat författaren här som öfverallt annorstädes i hans arbete. Se vi bort från dessa, återstår följande.

Två afdelningar, den ena från lifvakten och den andra från flottan, uppträda jämte sina chefer inför kejsaren. Vid hvardera afdelningen förekomma två personer utklädda i pälsar med håret utåt och i masker. Samtliga äro beväpnade med sköldar och spön, och under det de slå med spöna på sköldarna och ropa: jul, utföra de ringdanser.

Hvilka äro nu dessa uppträdande? Författaren kallar dem prasiner och veneter, men detta är endast namn på delar af hären. De fyra utklädda kallar han däremot goter, och stundom kallar han samtliga de uppträdande så. Men vid denna tid funnos inga goter i Konstantinopel. De hade försvunnit ur de främmande legotrupporna vid midten af 500-talet.² Vid denna tid var det ryssar, hvarmed då förstods i Ryssland bosatta svenskar, och varjäger, d. v. s. skandinaver, som utgjorde det germanska elementet inom dessa.

Två omständigheter synas mig dessutom tala för att det verkligen är varingarna det här är fråga om. Först den, att det var en afdelning af lifvakten och en af flottan, som deltog i leken, således

¹ Hufvudsakligen genom C. Müller i Zeitschr. für deutsche Philologie, 14, 1882, och C. Kraus i Beiträge zur Geschichte d. deutschen Sprache, 20, 1895.

² Reiskes kommentar till De ceremoniis. Bonnupplagan, s. 356.

från de delar af hären, i hvilka väringarna tjänstgjorde. Så också att vi från en senare tid veta, att väringarna verkligen deltog i kejsarens julfirande. Den Georgios Kodinos tillskrifna boken »De officiis» från midten af 1300-talet, skrifven som tillägg och utvidgning af De ceremoniis, säger i sin beskrifning af kejsarens måltid på juldagen: »Sedan komma också väringarna och önska många år på sitt språk, nämligen engelska, och genom att parvis hopslå sina yxor åstadkomma de stort buller.»

Jag skulle således vara böjd för att tro, att kejsar Konstantin Porphyrogennetos här gifvit oss den äldsta kända beskrifning af några skandinaviska julceremonier.

N. Sjöberg.

Skogsarbetarkoja från Hälsingland.

Kopparbergs och Hofors sågverks aktiebolags verkställande direktör herr Arvid Hernmarck har genom skogsförvaltare E. O. Hjälms i Bollnäs som gifva till Nordiska Museets afdelning å Skansen

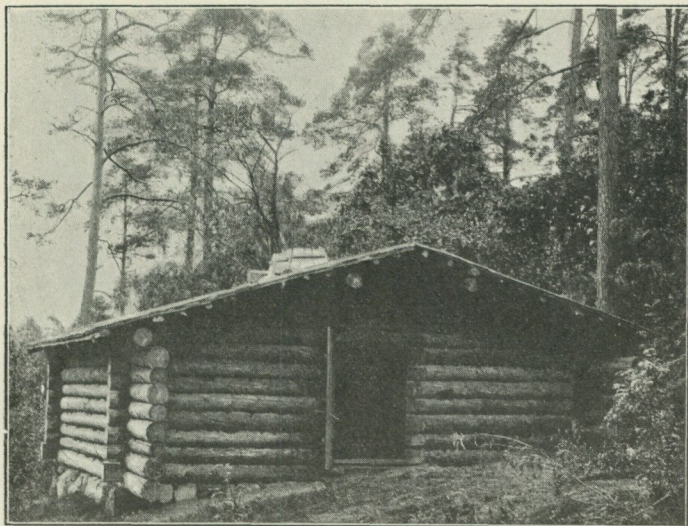

Fig. 1. Skogsarbetarkoja från Hälsingland.

öfverlämnat och därstädes under sommaren 1906 låtit uppsätta en koja »enligt den brukliga hälsingemetoden, för öfrigt lika i hela Norrland», beräknad för 10 skogsarbetare, fig. 1.

Kojan har blifvit förlagd till den del af Skansen, som ligger öster om Bredablick ned emot gränsen åt Rosendalhället. Kojan är enrummig med knuttimrade väggar af barkade stockar; ingången är midt på ena kortsidan, där långväggarna och taket äro framdragna, så att de bilda liksom ett förrum. På den andra kortsidan är ett litet fönster, nedom hvilket står ett bord. Härden står *midt* i rum-

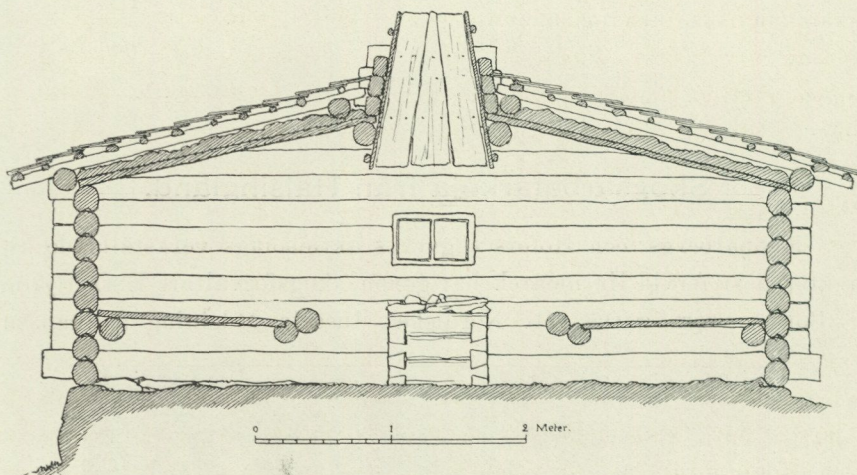

Fig. 2. Tvärsnitt af skogsarbetarkojan.

met. Dess förbränningsplats ligger i jämnhöjd med de längs långväggarna befintliga britsarna. Eldpallen är knuttimrad, inuti fylld med sand och sten och belagd med några större stenar. Öfver härden är en öppen trähuf, genom hvilken röken visserligen har att söka sig ut, men som obetydligt skyddar elden för regn eller snö.

Taket är ett åstak med 3 åsar, den midtersta dock afbruten af den nyss omnämnda hufven. Omkring denna är en knuttimrad stomme, som hvilar på sidoåsarna. Taktäckningen är underst klyfvirke, däröfver torf och så yttertaket af rektangulära, tunna spån. Om dess konstruktion se tvärsnittet fig. 2.

N. Keyland har i ett af Skansens programblad, som under sommarmånaderna utkomma en gång i veckan, lämnat följande upplysningar om dylika kojor och lifvet i dem.

Timmerkoja är den gängse förkortade benämningen på detta hus. Fullständigt och i öfverensstämmelse med den egentliga betydelsen skulle det vara *timmerarbetarkoja*, och den representerar hos oss en af de allra yngsta bostadstyperna. Den är ungefär lika gammal som den norrländska skogsrörelsen, alltså blott femtio år eller något däröfver. Om dess utveckling eller historia i allmänhet kan följaktligen ej vara mycket att säga.

»Uppfinningen» däraf tillskrifves värmlänningarna, som från början af 1850-talet och en tid framåt monopoliserade nästan allt skogsarbetet, timmerhuggningen och timmerkörningen, i de nordligare länen af landet. Under de stora afverkningarna i slutet af 60-talet och början af 70-talet, då stora massor af arbetare, mest från norra Värmland, drogo ut till dessa trakter att söka vinterförtjänst, då växte timmerkojor eller komplexer af sådana bokstafligen upp som svampar ur jorden i de ödsliga skogarna.

Hvad beträffar själfva kojformerna, som säkerligen mycket hastigt blefvo fastställda, så synas de efteråt ej hafva genomgått någon vidare utveckling eller varit underkastade nämnvärda förändringar. Därtill har deras förekomst varit öfver hufvud taget för kortvarig och konjunkturerna för ombytliga. Olika byggnadstyper synas hafva tjänstgjort som förebilder. En del timmerkojor finnas nämligen inredda som vanliga bostäder med öppen spis i ena hörnet och skorsten, därtill försedda med fönster eller gluggar. Sådana byggas åtminstone numera allmänt; men redan under början af 1860-talet skola de hafva förekommit t. ex. i Färila, Hälsingland, samt i Hede, Härjedalen. Andra kojor byggdes åter med *en* sluttande taksida, *halftak*, samt med eldstad i ena hörnet såsom vissa modernare kolkojor (jfr t. ex. kolkojan vid Bellmansroporten å Skansen). De vanligaste och, byggnadshistoriskt sedt, intressantaste äro de, som direkt upptagit formen efter de i Norrland och norra Dalarna ännu tämligen allmänt förekommande, men från öfriga delar af Sverige försvunna slätterbodarna och eldhusen (*jeld'usen*, *stårisen*, *störesen*).

I likhet med dessa hafva här åsyftade kojor ett enda rum med eldstad midt på golfvet, ett *rökhål* ofvanför i taket samt af plankor eller klöfjor hopfogade liggplatser, *breskar*, rundt väggarna. Emellertid har eldhusets eller störesets aptering för ett nytt och större ändamål medfört nödvändigheten af vissa utvidgningar. Så byggdes timmerkojan ofta betydligt större än störeset, när den var afsedd att rymma större arbetarlag på t. ex. 30 personer eller däröfver. Var laget mindre, att det väl kunde rymmas i ett vanligt eldhus eller störes, och ett sådant för resten fanns till hands, då blef detta utan vidare inkräktadt, eller man fördelade sig på flera, om så tillgång var. Det gamla störesets aptering till koja skedde då på det sätt, som här nedan skall visas. I förbigående må nämnas, att ibland begaf sig en af ett lag utsedd i förväg upp till skogarna att ordna om arbetsförtjänsten och att bygga koja. Men lika ofta slog man sig utan vidare ned i vildmarken. Åtminstone första natten måste man då tillbringa under bar himmel vid en nying, om vädret var än aldrig så smällkallt.

I störeset låg man längs lafven. I timmerkojorna låg man med fötterna mot eldstaden tvärs öfver *breskarna*, som därför måste vara ungefär en manslängd breda. I störeset utgjordes äriln, d. v. s. eldstaden, vanligtvis af några midt på golfvet i en halfring lagda stenar. Den kalla väderleken vintertid gjorde det nödvändigt att i timmerkojan höja äriln öfver marken till jämnhöjd med breskarna, för att de på dessa liggande skulle åtnjuta största möjliga del af värmen, som då omedelbart nådde de mot elden sträckta fötterna. Den upphöjda eldstaden erbjöd äfven en i allo större bekvämlighet vid matlagningen, som här försiggick i betydligt större skala än i störeset. Flera andelar och flera munnar. Tanken på att inrätta den låga äriln till en för flera samtidigt åtkomlig, bekväm samt för alla gemensam värmekälla låg alltså vid störesets aptering till koja nära till hands. Denna verkställdes sålunda. Omkring äriln timrades af runda eller halfva kubbar en rektangelformig kista, hvilken inuti efter kanterna fylldes med jord, i midten med jord och sten, eller murade man en tillräckligt hög pall af sten. Rökhålet i taket öfver eldstaden bibehölls ofta oförändradt. Dock förekom ibland, att

man i denna satte en rökledare, byggd af kubbar såsom eldkistan och knutad eller hopfogad af vertikalt eller horisontalt ställda bräder. *Röktuten*, som denna kallades, var vanligen jämnvid, dock stundom trängre upptill. Utifrån betraktad ter den sig som en skorsten; på inre sidan sänker den sig ned vanligen i jämnhöjd med ett par af sidoåsarna, på hvilka den måste hvila, för så vidt den är timrad. Taktuten ansågs eldfarlig och lär äfven vid flera tillfällen ha förorsakat eldsvåda. Till sitt läge i förhållande till eldstaden och till sitt ändamål samt äfven i anseende till det material, hvaraf den var byggd, erinrar alltså denna inrättning om den i den gammaleuropeiska bostaden förekommande rökkanopén, den murade skorstenens rudimentära ursprung. Taket gjordes som enklast af klufna eller runda stammar, hvilka öfvertäcktes med ett tjockt lager af granbarr.

Voro hästarna många, byggde man ett särskildt stall, hvari dessa då stodo i två rader med hufvudena vända mot hvarandra. Det uppgifves, att i ett sådant inrymts under en vinter ej mindre än 32 stycken. Voro de fåtaligare, åtnöjde man sig ibland med att inhysa dem under *resvirken*, upprättade utanför kojväggarna. I förra fallet fingo djuren ofta lida af en kväfvande värme, i det senare af kölden. Särskild matbod användes ej, gick ej någon stråkväg tätt förbi. Man var nödd att lita på hvarandras ärlighet. Fläsket kastades på taket, hvarifrån det nedhämtades och skars, när man behöfde. Brödsäckar o. d. upprestes i snön utanför kojväggen.

Kosten bestod nästan uteslutande af *kolbullar*, anrättade af hvetemjöl och fläskflott och stekta i pannan; därjämte af kaffe. Till bränsle användes torrfura, och ombesörjdes eldningen af den, som under nattens lopp först vaknade af kölden. Elden fick aldrig slockna. Lifvet i kojorna beskrifves som friskt och hälsosamt. Sjukdomsfall hörde till sällsyntheterna. Fast nog fick man fara illa, när man kallfrös på ena sidan och stektes på den andra, hvilket inträffade ibland, när lågorna slog på för vinddraget eller man kom att maka sig ojämnt mot elden. Och när vårsidan vände sig till med blidväder, och snön smälte på det gistna kojtaget, då sipprade vattnet ned på de slumrande.

r alltså ett slags »abc-bok», som med all sannolikhet är samman-
ttad af en älfvalsbo, och som i några fall, se fig. 1 och 2, full-
ständigare den af Seminariet för nordisk språkforskning uppställda
kronologiska tabellen öfver dalrunornas olika former (Fornvännen
1906, h. 2).

Stickan är täljd af björkträ, 24 cm. lång och högst 1,9 cm. bred
samt tillvaratagen för Nordiska Museets samlingar af doktor A.
Hazelius' gode vän och nitiske skaffare, hemmansägaren Bud Erik
Olsson i Vinäs, Mora.

P. G. W.

Torpet Sola, Mellösa socken, Villåttinge härad, Södermanland.

Något väster om byn Sörtorp, ungefär halfvägs emellan Mellösa
kyrka och Hellefors bruk, ligger ett torp kalladt Sola,¹ som äges

Fig. 1. Torpet Sola,
Mellösa sn, Villåttinge hd, Södermanland.

gemensamt af fem bönder i Mellösa by. Detta torp kan anses vara
en god representant för äldre, mindre boningshus i trakten.

¹ Uppmätningarna och ritningarna äro utförda af författaren under en för Nordiska
Museets räkning företagen studiefärd.

Ser man på grundplanen, finner man ett knuttimradt nästan kvadratisk rum med ingång på ena gäfvägg. Dess golf är af bräder. Utanför ingången skjuter taket fram som en sval, ytterst uppburet af tvänne hörnstolpar. Hela svalen, som har ett något

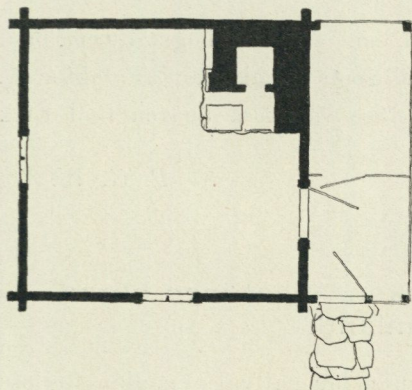

Fig. 2. Plan af torpet Sola.

lägre liggande brädgolf än stugan, är inbygd med stående plankor, och äro mellanrummen mellan dem icke på något sätt tätade. Plankornas öfre och nedre ändar äro spikade fast på bottenstyllarna och väggbanden, se fig. 3. Ingången till svalen är belägen på husets ena långvägg, se fig. 2. Utanför dörren äro några större stenar lagda som en primitiv trappa upp till denna.

De knuttimrade stockarna äro bilade, och på den öfverliggande stockens undersida är en urskälning, s. k. meddrag, se snitt å fig.

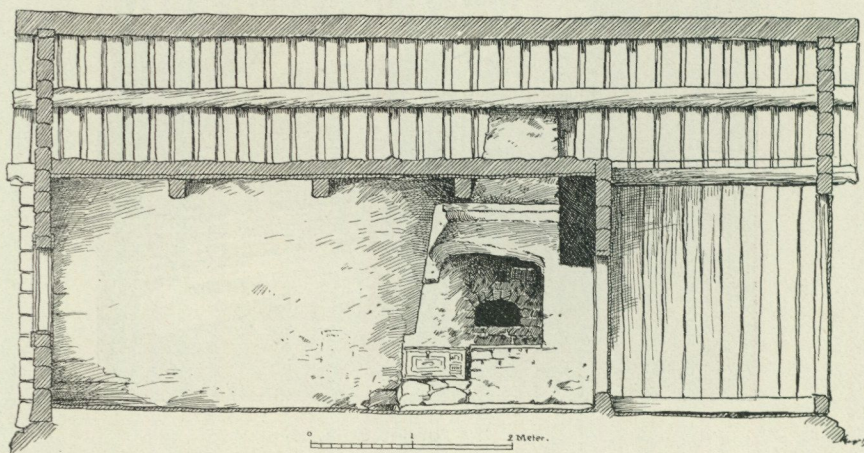

Fig. 3. Längdsnitt af torpet Sola.

3 och 4. Styllarna äro betydligt gröfre än de öfriga stockarna och försedda med vattennäsa. Långväggarnas styllar och väggband äro framdragna till svalens yttersida.

Fönsterna äro två, det ena i gafveln och det andra i främre långväggen, båda försedda med små rutor.

Af de bägge tvärsnitten framgår takkonstruktionen rätt tydligt. Stugan är försedd med innertak, s. k. paneltak. Tre inifrån synliga stockar, gående tvärs öfver rummet, uppbära plankbeklädningen. Ofvanpå denna ligger fyllning. Svalen saknar innertak, och utemot denna öppnar sig vinden till hela sin bredd, se fig. 3.

Yttertaket uppbäres af trenne grofva åsar: en kroppås och två sidoåsar. Direkt på dessa äro spikade plankor, som äro belagda

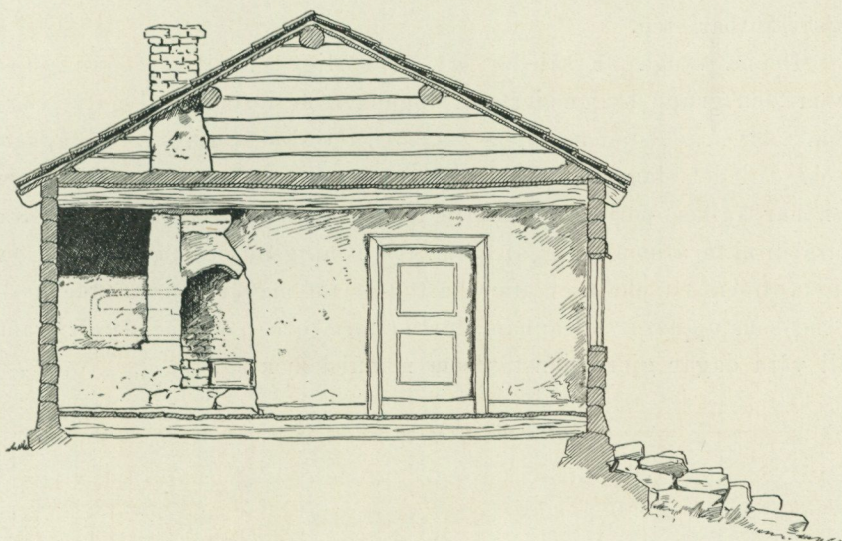

Fig. 4. Tvärsnitt af torpet Sola.

med enkelkupiga tegel. Gafvelröstena äro utfyllda med stockar af samma groflek som väggarnas. Vindskebräderna äro två öfver hvarandra på hvar gafvel.

Stugans eldstad är förlagd i hörnet till höger om dörren, när man kommer in. Den är en kombination af en öppen, med skorsten försedd spis och en bakugn. Botten är byggd af gråsten, det öfriga af tegel. Den ursprungliga härden ligger endast 30 cm. öfver stuggolfvet. På denna är sedan ställd en järnspis, liksom de flesta i trakten från det närbelägna järnbruket. I jämnhöjd med denna är

sedan den nuvarande hårdplanen uppmurad. Spiskappan är af en i trakten synnerligen vanlig form. Skorstenen går upp nedom sidoåsen och ligger således långt ned på taksluttningen. Bakugnen upptar utrymmet mellan härden och bakre långväggen, men går ej ut genom väggen. Den nuvarande ugnen af tegel har nyligen ersatt en äldre, troligen af annat material; gråstensgrunden skjuter fram utanför muren i ugnens bottenplan. Ugnens form är den för trakten moderna med 2 från dess bakre hörn gående dragkanaler, som löpa samman midt öfver ugnen för att sedan i den gemensamma kanalen utmyнна öfver ugnöppningen. Dragkanalen är försedd med en i en fals skjutbar sten.

Denna stuga är således ett synnerligt primitivt boningshus inom den grupp byggnader, där ingången är förlagd till gafvelväggen. Äfven eldstadens plats — men ej dess form — för tanken osökt till det slag af eldhus, som äro vanliga äfven i dessa trakter och här kallas »pörten», på andra håll bastur. Dessa anses ju också vara direkta afkomlingar af primitiva boningshus (eldhus). Här ha vi tydligen en eldhuset eller bastun-pörtet mycket närstående husform, som upptagit en annan eldstadsform och i denna gestalt fram till våra dagar gjort tjänst såsom människoboning.

D. Ljungdahl.

Borgerlig rumsinteriör från 1798.

Omstående bild, fig. 1, som återger det i akvarell utförda originalet i ungefär half storlek, är en rumsinteriör från sadelmakareäldermannen Johan Rosenlinds hem Qv. Caron 2, Lilla Nygatan 22 i Staden mellan broarna i Stockholm. Rummet är inredt i ett åtskilligt äldre hus, så att dess form är väl knappast den af tiden mest omtyckta, men eljest är bilden synnerligen upplysande för tidens smak. Till höger se vi den plana kakelugnen af Rörstrands tillverkning ställd öfver hörn. Det lilla man ser af mönstret visar, att det är ett af dem, som voro mycket omtyckta under öfvergångs-

tiden mellan roccoco och gustaviansk stil. Panel och fönsteromfattningar med fast väggspegel mellan fönsterna äro enkla, men typiska. Ehuru rummet är smyckadt till julhögtiden — bilden är daterad 21 dec. 1798 — och kanske därför har fått enris på golfvet, saknas likväl gardiner öfver fönsterna. Det är tydligen ett mod, som ej

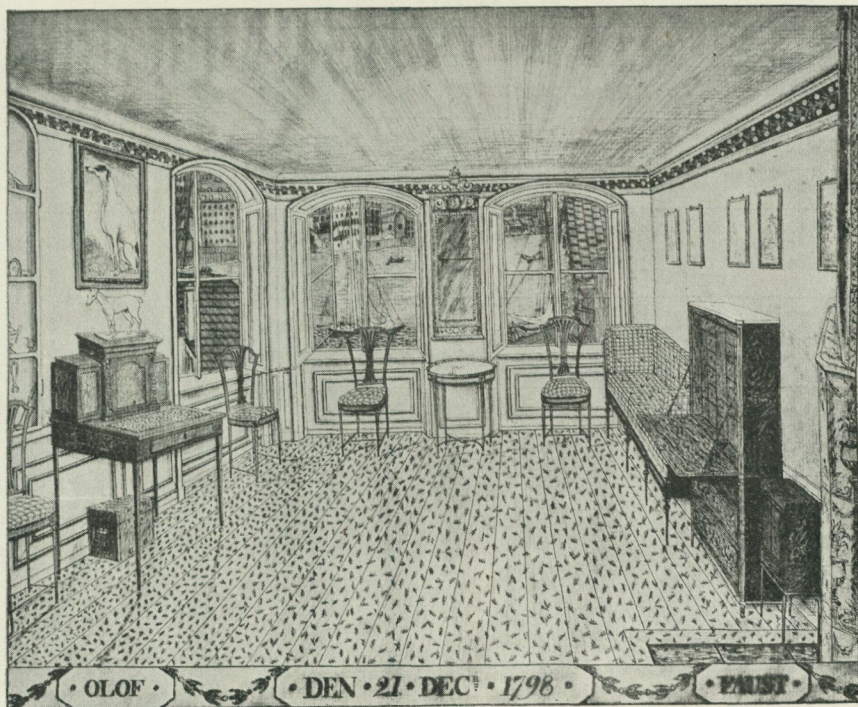

Fig. 1. Borgerlig rumsinteriör från 1798. Akvarell af Olof Faust.
Tillhör direktör E. Rosenlind.

ännu trängt in bland borgarne. Möblernas placering afviker också betydligt från det i senare tid brukliga. Stolarna stå t. ex. midt framför fönsterna och ett litet bord framför spegelfältet mellan dem. De båda hufvudmöblerna, skrifbordet och chiffoniern, finnas ännu kvar i åldermannens ättlingars ägo.

Konstnären, Olof Faust, hvars signatur fått en så i ögonen fallande plats, var sväger till åldermannen och guldsmed i London.

Bilden tillhör åldermannens son, till hvilken museet står i tacksamhetsskuld att det fått afbilda densamma. Som dylika realistiskt återgifna interiörer från svenska hem i äldre tider ej torde vara alltför vanliga, vore det af stort intresse om Nordiska Museet kunde sättas i tillfälle att få afbildningar af sådana.

En sengotisk ugnsaftbildning. Så vanliga somliga föremål än äro i det dagliga lifvet, händer det dock ofta, att de falla utom den krets af föremål, som i äldre tider blefvo afbildade. Så är förhållandet t. ex. med eldstäder, som ej voro konstindustriella praktföremål. När någon gång en primitiv eldstad af en slump kommit

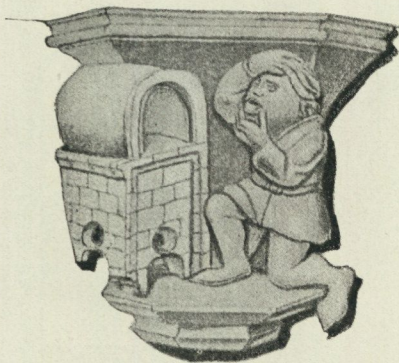

Fig. 1. Miserikordia.

Korstol i S. Nikolaaskerk, Amsterdam.

att afbildas, har det därför sitt lilla intresse. Fig. 1 återger en miserikordia från en korstol i S. Nikolauskyrkan i Amsterdam, visande en sättugn af tegel med en påsatt värmebehållare af lera. Den är hämtad ur h. 5 af Noord-Hollandsche Oudheden utgifna af G. van Arkel och A. W. Weissman. Med miserikordia förstås det lilla stöd på undersidan af korstolarnas rörliga säten, hvilket

någon from fader uppfunnit för att hans kolleger skulle ha något att hvila sig mot under de delar af gudstjänsten, hvilka de måste förrätta stående. Det var en vida utbredd sed att på dessa miserikordior utskära bilder, ofta nog af mycket profan art, som det ej skulle ha passat att framställa på en mer synlig plats.

Från Nordiska Museets leksaksafdelning.

Att vinna ett lyckligt resultat vid insamlandet af äldre tiders leksaker äger sina särskilda svårigheter. Föremålen ifråga ha ofta för dess ägare ett stort affektionsvärde, under det att deras kulturhistoriska intresse förbises eller underskattas. Från museisynpunkt är detta beklagligt, då ett nödvändigt villkor för framgång här är allmänhetens sympati och förståelse.

Nordiska Museets senaste förvärf kunna tjäna såsom ett rätt godt material vid framhållande af att leksaker verkligen äga kulturell betydelse.

Bild 1 framställer dockan Constance (inv. 107095) från 1860-talet, bördig från Stockholm. Hon har tillhört en burgen köpmans dotter. Constance är försedd med en rik garderob, är i besittning af ej mindre än sju klänningar, sju hufvudbonader, tvenne kappor och dessutom förkläden, skor och strumpor m. m., samtliga plagg arbetade med stor omsorg efter tidens mod, af då brukliga stoffer. Constance gifver alltså goda dräktbilder från 1860-talet.

Fordomdags ägde dockan en betydligt större uppgift inom leksaksvärlden och uppfostringssystemet än nu. Flickans uppfostran var ju en helt annan, innan vår tids industriella uppfinningar beröfvat eller befriat kvinnan, huru man nu ser saken, från en hel del husliga bestyr. I äldre tid var det af synnerligen stor betydelse för flickan att tidigt lära sig skickligt sköta nålen, och det var dockorna, som speciellt skulle uppmuntra henne härtill. Att docksömmen flitigt bedrefs, därom vittnar våra dockgarderober. Dockan Annie, likaledes från 1860-talet, äger sammanlagdt 31 plagg, däribland fem klänningar, synnerligen typiska för sin tid. Dockorna Medberg, fru och mamsell, från 1820-talet, äro äfven väl ekiperade: de äga tillsammans 46 plagg.

Sedan symaskinen på 1860-talet¹ kommit till allt större och större användning, och flickans uppfostran till följd af industriens ingrepp å handaslöjden blifvit en annan, har äfven dockans karaktär ändrats, och trots det att våra nuvarande leksaksaffärer ståta med

Fig. 1. Docka. 1860-talet.

L. 390 mm. Gåfva af fröken Fanny Davidson.

obeskrifligt gentila dockor, sakna dessa dock mycket af sina föregångares charme och äga säkerligen ej heller förmåga att i samma grad vinna sina ägarinnors hjärtan.

¹ År 1863 anlades den första europeiska symmaskinsfabriken, Pollock och Schmidt i Hamburg.

Bild 2 återger en skonare från Klintehamn (inv. 107495), tillverkad af en rask Klintehamnspojke omkring år 1870. Att en samling dylika uppriggade båtar af olika typer skulle vara af verkligt stor betydelse är klart i och med detsamma man tar en öfverblick af ångbåtarnas och de under senare åren uppträdande motorbåtarnas allt större spridning med ty åtföljande konkurrens gentemot segelflottan.

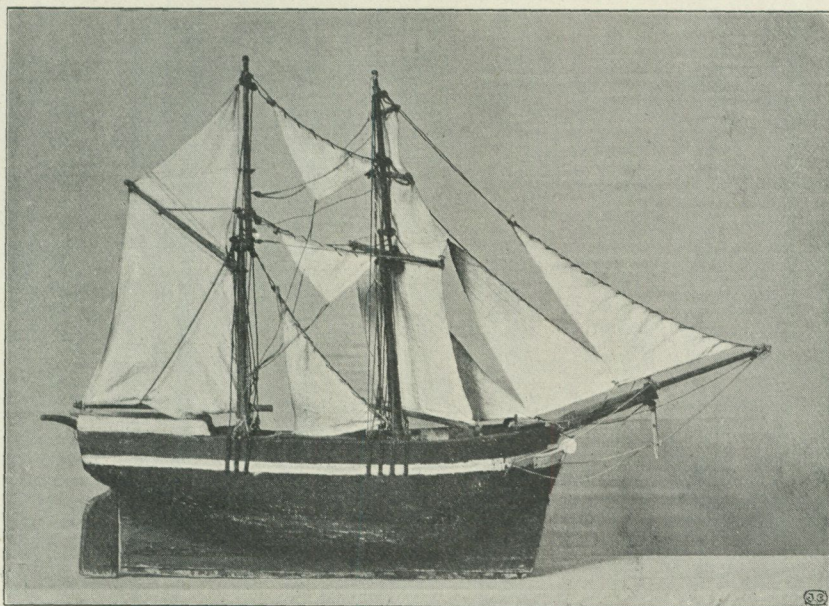

Fig. 2. Skonare. Klintehamn.
L. 650 mm. Gåfva af disponenten K. A. Wallin.

Den första ångbåtsannons, som torde förekommit i svenska pressen, stod att läsa i Westerås Stads och Läns Tidning af den 18 sept. 1818 och var af följande lydelse: »Som jag med mitt Angmachins-Fartyg kommer till Westerås den 20 dennes, kunna de som under mitt vistande derstädes vilja göra smärre Lustturer i Mälaren, blifva tillfredsställda mot erläggande af 1 R:dr B:ko Personen. Stockholm den 7 Sept. 1818. *Samuel Owen.*»

Att ångbåtstrafiken sedan varit i jämnt stigande är allmänt bekant, liksom att motorbåtarna under senaste åren äfven gjort in-
steg bland fiskarflottan samt uppträdt som konkurrenter till kuttrarna.

Man behöfver ej äga någon svindlande fantasi för att ana, det

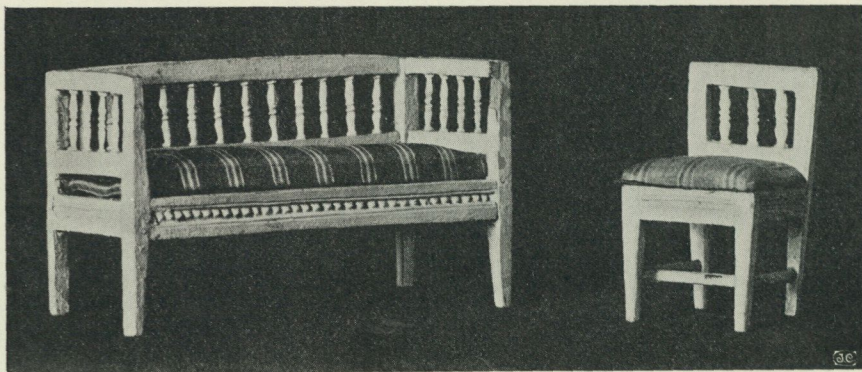

Fig. 3 och 4. Soffa och stol. Leksaker från 1700-talets slut.
H. 72 mm. Gåfva af fröken Erika Tersmeden.

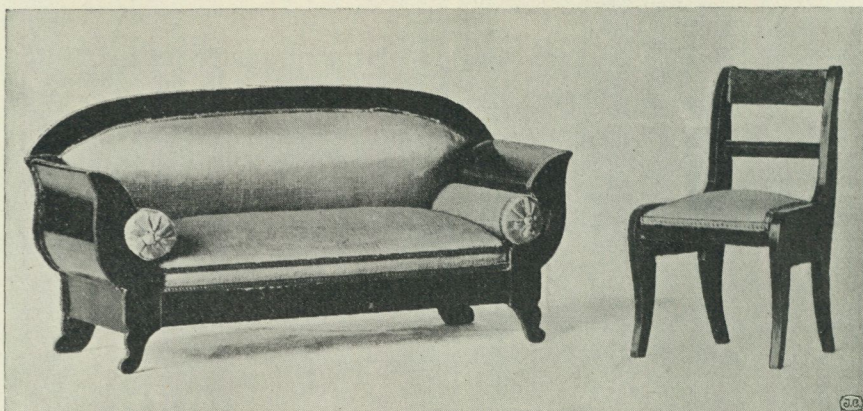

Fig. 5 och 6. Soffa och stol. Leksaker från 1840-talet.
Fig. 5 h. 90 mm., fig. 6 h. 98 mm. Gåfva af fröken Ulla Hector.

segelfartygen inom något årtionde ytterligare komma att reduceras, åtskilliga typer försvinna, samt att de måhända fullständigt gått ur tiden om ett 50-tal år. Här af följer äfven deras försvinnande ur leksaksvärlden, då barnens lif alltid är en återspegling af de äldres.

Att det under dylika omständigheter vore synnerligen försumligt att ej försöka åt eftervärlden bevara de små segelfartyg, hvilka ännu kunna inbärgas, är ju själfklart. De fylla väl sin plats såsom leksaker och visa sig i allmänhet vara trogna kopior af de större farkosterna och äro i motsats mot dessa lätt utställbara i ett museum.

Bild 3, 4, framställa soffa och stol (inv. 75200) från 1700-talets slut, bild 5, 6 (inv. 107229) soffa och stol från 1840-talet samt 7, 8 och 9 möbelformer från 1860-talet (inv. 90401), samtliga grupper goda typer för sin tid. Vore det möjligt komplettera och fullständiga afdelningen för dockmöbler, kunna rent af möbelstudierna taga sin

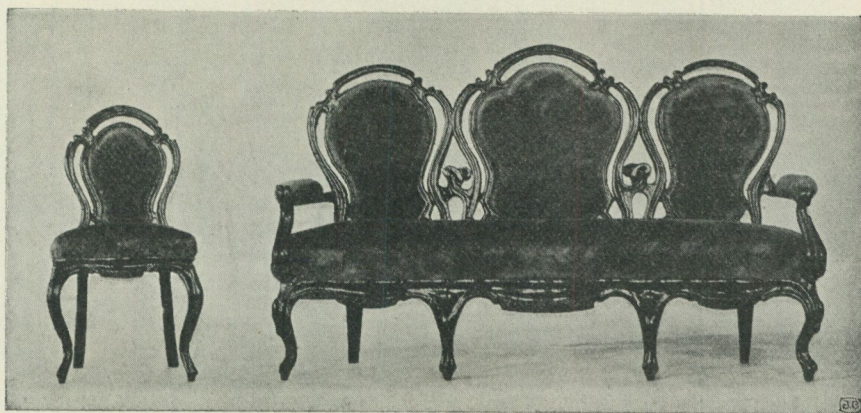

Fig. 7 och 8. Stol och soffa. Leksaker från 1860-talet.

Fig. 7 h. 94 mm., fig. 8 h. 116 mm.

början i Nordiska Museets leksaksafdelning med mors, mormors och mormorsmors leksaker.

Alla grupper inom leksaksafdelningen kräva för öfrigt komplettering, men speciellt en är fattig, nämligen den som särskildt tager barnens fantasi i anspråk. Så är exempelvis en utställbar dockteater ett ännu ouppnådt önskemål. En verklig brist i betraktande af den roll, som dockteatern spelat i barnkammarvärlden.

Äfven önskvärda att i rikaste mån förvärfva, äro de leksaker, som tillverkats uti de svenska bygderne. Det är dessa, som äro att betrakta såsom typiska för land och folk, då däremot de förut nämnda skänka mera allmänliga tidsbilder.

Bild 10, 11 framställa en kvarn (inv. 107607) och ett hammarverk (inv. 107606) från Värmland. — Hvar och en, som är något förtrogen med landtlifvet, känner till den praktik, som bedrifves i älfvar och forsar och kommer gryende ingenjörsanlag att spira. I tanke på att Sverige i förhållande till sin folkmängd frambringat flera ingenjörer och uppfinnare än något annat land, böra ju de meka-

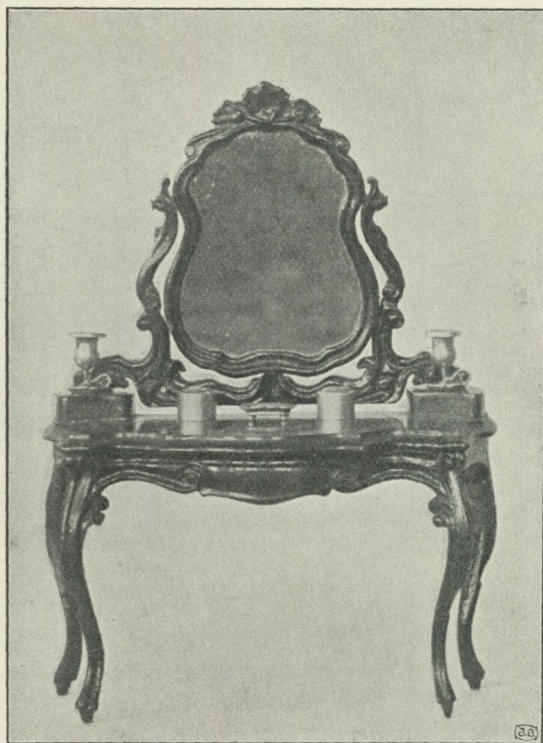

Fig. 9. Toalettbord. Leksak från 1860-talet.
H. 170 mm.

niska leksakerna kunna betraktas såsom särskildt typiska. Rent pedagogiskt sedt bör en dylik grupp kunna vara gifvande, därigenom att den hos ungdomen inspirerar det egna initiativet.

Ofvanstående exempel, huru fåtaliga de än äro, torde i någon mån framhålla betydelsen af en leksakssamling. Huruvida Nordiska

Museet, då det inom några månader öppnar sina portar för allmänheten, skall kunna framställa en god belysande afdelning för leksaker och spel, beror i viss mån på den sympati allmänheten vill skänka densamma. Vi våga nu speciellt vända oss till Fataburens ärade

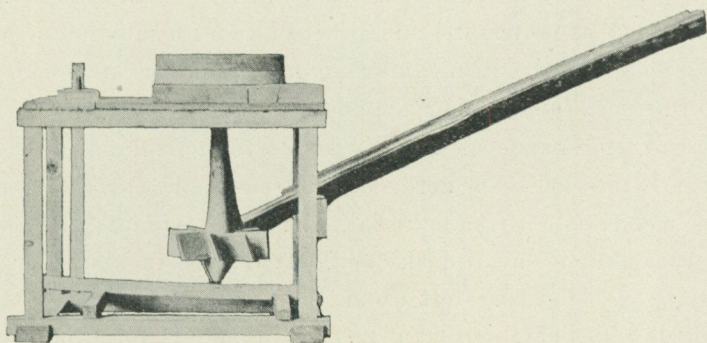

Fig. 10. Fotkvarn. Leksak från Värmland.
H. 420 mm.

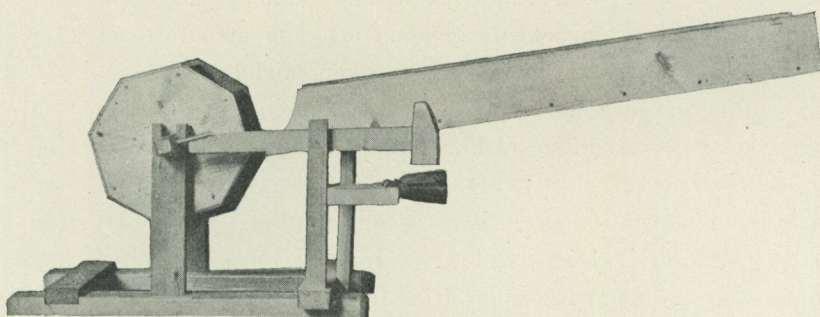

Fig. 11. Hammarverk. Leksak från Värmland.
H. 390 mm.

läsare och prenumeranter med en vördsam anhållan om välvillig medverkan vid insamlandet af äldre tiders leksaker och spel.

Gerda Cederblom.

Hembygdsforskning. *Norrländska studenters folkbildningsförening* anordnade i slutet af höstterminen 1906 en offentlig diskussion om hembygdsforskning, särskildt med hänsyn till föreningens verksamhetsområde, Norrland. Efter en allmän inledning och öfversikt af professor Lundell behandlades hembygdsforskningens olika grenar i kortare inledningsanföranden af sex fackmän.

Professor *Lundell* började med en redogörelse öfver det vetenskapliga utforskande af enstaka bygder af vårt land, som pågått i omkring ett sekel. De nordiska länderna hade här gjort en viktig insats, men trots det rika material, som redan samlats, och de vunna resultaten kunde man dock säga, att det mesta ännu var ogjordt.

För Norrland hade ett sådant arbete sitt särskilda intresse, då de af dess klimat, jordmån m. m. betingade förhållanden gjorde Norrland till en värld för sig.

Den egna torfvan är oss kär, och sysslandet med hembygdens natur och folk alstrar kärlek till desamma. Praktisk betydelse ägde ett sådant arbete därigenom, att man med förökad kännedom om naturens hjälpkällor vann nya ekonomiska möjligheter. Det är vår plikt att lära känna folklifvet och dess intressesfär. — Därefter gafs en öfversikt af de olika områdena för hembygdsforskning.

Professor *Högbom* anförde några konkreta exempel, när hvilken som helst vaken och intresserad kunde vara naturforskaren till god hjälp. Det gällde framför allt gränserna för de mer i ögonen fallande växternas utbredning. Utanför dessa lågo intressanta utposter: rester af den alpina floran och förposter af sydligare traktens växtvärld. Detsamma gällde djurgränserna, och borde särskildt insjöfiskarnas utbredning uppmärksammas. Ett talande exempel på hvilken nytta lekmannen kunde göra på detta område voro de iakttagelser som 1700- och 1800-talets präster gjort om periodiska företeelser inom djur- och växtvärlden. Detta är ännu så länge nästan det enda man vet om hithörande frågor. — Naturminnesmärken böra förtecknas och där så är af nöden fridlysas. Särskildt påpekades befolkningens sinne för rent geografiska begrepp, terrängformer och dylikt. Den systematik med karaktäristiska benämnin-

gar i folkspråket, som här genomförts, är mången gång mycket gifvande för naturvetenskapsmannen.

Docenten *Almgren* talade om förhistorisk bebyggelse. Stenåldersfynd från alla norrländska landskap vittna om bebyggelse redan under denna aflägsna tid. Med stenåldersbebyggelsen hörde frågorna om landhöjningen samman, och man kunde här vänta att få förhistoriska kustlinjer utredda. Framför allt i Norrland behöfver arkeologien hjälp af intresserade lekmän, som samla material och beskrifva det. Studenterna böra söka väcka befolkningens intresse för arkeologiska frågor.

Fil. kand. *A. Edin* redogjorde för en del källor vid undersökningen af näringslivets historiska utveckling. Domböckerna äro de för lekmän lättast tillgängliga, och på sitt naiva, rättframma sätt förtälja de mycket om flydda dagar.

Amanuensen *Ambrosiani* framhöll önskvärdheten af att etnologiskt intressanta föremål, såvidt ske kan, samlas på en plats, i provinsmuseer, för att där belysa och vittna om hembygdens kultur. Föremål, som ej kunna flyttas, böra afbildas och uppmätas. Och på detta område brådskar det, ty hvarje sakkunnig måste se, med hvilken svindlande fart allt det gamla försvinner.

Professor *Lundell* talade om folkmålen och framhöll att upptecknandet af dem borde bedrivas sockenvis. Hvarje socken har sin ljud- och formgrammatik. För textuppteckningar, där syntaxen och fraseologien särskildt borde beaktas, vore stenografien af stor hjälp.

Professor *Söderblom* framhöll beträffande folktron, att det gällde att ta reda på dels gamla bruk, dels föreställningar. Skrock och seder sammanhånga ofta med kyrkliga högtider eller märkesdagar i människans lif, som födelse, bröllop. De bilda brottstycken ur en egendomlig världsåskådning och ofta ej endast en, utan kan man urskilja lämningar eller skikt af flera, den ena äldre än den andra. De fortleva särskildt i de misstänkta eller förbjudna bruk, som bestå vid sidan af den erkända religionen. En lönande uppgift, som dock måste tas med försiktighet, vore att försöka sig på en andlig kartläggning af en viss grupp människors hela inre värld.

H—n.

Litteratur.

Gustafson, Gabriel, *Norges Oldtid, Mindesmærker og Oldsager.*
Kristiania 1906. For Boghandeln: Alb. Cammermeyers Forlag.

Norsk Folkemuseum, som bland annat tagit till uppgift att genom serien Gammel norsk kultur i tekst og billeder vidga och sprida kännedomen om äldre kulturföreteelser i Norge af hvarje slag, har genom här ifrågavarande arbete framlagt en samlad bild af Norges förhistoriska tidsskeden.

Författaren var själfskrifven: Gabriel Gustafson, som utfört vidlyftiga gräfningar på Gottland och i Bohuslän, sedan på en mängd olika ställen i Norge från snart sagdt alla förhistoriska perioder, berömd såsom utgräfvare för en utomordentlig noggrannhet och rådhighet, efter hvartannat amanuens vid museet i Uppsala och föreståndare för museerna i Bergen och Kristiania samt professor i fornknuskap vid universitetet i Kristiania. Såsom författare har han hittills gjort sig bekant hufvudsakligen genom gräfningsberättelser på svenska och senare på norska samt genom vetenskapliga mindre specialuppsatser. Men han har knappast förr än med detta arbete uppträdt som populärvetenskaplig författare i stor stil.

Professor Gustafsons debut i detta afseende måste genast sägas vara mycket lyckad. Han skrifver i högsta grad enkelt, lättfattligt och öfversiktligt. Hans stil är treffig, en smula familjär, verkar alltid osökt och behaglig, liksom hans oafsiktliga anspråkslöshet. Såsom helt ut populär har han i detta arbete undvikit hvarje bevisning och utelämnat alla bokliga citat. Han har i stället valt att lämna några raska exempel på den typologiska metoden för att gifva läsaren en smula hum om det sätt, på hvilket den moderna arkeologien når sina resultat. Ofta insätter han bilderna i ett lättbegripligt sammanhang och låter dem för resten tala för sig själfva. I

öfrigt äro hans utredningar mycket korta, alltid illustrerade med exempel.

Hans bok är sålunda mera att jämföra med Montelius' öfersiktliga populärvetenskapliga verk än med Sophus Müllers voluminösa danska pendant, *Vor Oldtid*, som gärna fördjupar sig i teoretiska utredningar och framläggande af metodologiska principer. Huru mycket lämpligare det af Montelius och nu Gustafson valda sättet är, visar en hastig jämförelse med det danska arbetet, hvars resonemanger genom nya vetenskapliga rön så hastigt föråldrats.

Oaktadt sin korthet är Gustafsons arbete särdeles innehållsrikt. Han har ett ord för alla mera värdefulla teorier, som beröra Nordens och Norges forntid, äfven de allra modernaste, och han tar i regel själf position. Hans allmänna arkeologiska uppfattning är grundad på Montelius', och nästan alltid stå hans åsikter äfven i detaljer i full harmoni med de svenska arkeologernas. Särskildt rör detta kronologien, i hvilken han bestämdt accepterar de svenska arkeologernas, särskildt Montelius' resultat. Till Andreas M. Hansens *Landnámsteorier* förhåller han sig däremot skeptiskt. Det torde väl ej heller dröja så värst länge, innan dessa, som på sin tid gjorde så stort väsen af sig, definitivt utmönstras, åtminstone i fråga om den bevisning, på hvilken Hansen stödt dem. Liksom i fråga om teorierna upptager han, om han därtill har behof, de allra modernaste fynd, äfven årets. Man måste härvid gifva hela sitt erkännande åt författarens takt och smak.

Mindre omsorg synes Gustafson ha nedlagt på val af citationer. Han citerar så t. ex. hvem som behandlat frågan om pincetternas ändamål, en relativt underordnad sak, men däremot ej å vederbörligt ställe, hvem som framlagt den moderna typologien, hvilket har en oändligt mera vidtgående betydelse.

Gustafson börjar med en liten historik, hvilken han beledsagat med några dråpliga bilder, t. ex. fig. 2. En vemodig måne strör sitt milda sken öfver mörka fjäll, öfver fjordens vatten, som mottager silverbäckens rännil, och öfver det ensamma paret på strandvägen, allt detta som infattning kring en kulle med bautasten; huru åskådligt är ej här det gamla romantiska uppfattningssättet af forntiden

illustrerad. Vi ha motstycken därtill ännu i första upplagan af Sveriges illustrerade historia.

För att göra framställningen af den moderna arkeologien rätt lefvande har författaren medtagit interiörer af museisalarna i Kristiania samt porträtt af moderna vetenskapsmän i bröstbild eller i helbild vid deras arbete.

Den äldre stenåldern snuddar han öfver med rätt lätt hand, men behandlingen af alla följande perioder är gjord efter väl afvägda proportioner. Besynnerligt nog behandlar han de fasta fornlämnningarna i ett kapitel för sig i slutet af boken. Meningen måtte varit att fästa allmänhetens särskilda uppmärksamhet vid dem, men idén att lösrycka dem från de tider, dit de höra, kan ej sägas vara lyckad. Skillnaden mellan »fasta» och »lösa» fornlämnningar har knappast någon vetenskaplig betydelse och kan svårligen upprätthållas i afseende på alla tider. Naturligtvis blir vikingatiden, såsom sig bör i ett norskt arbete, utförligt behandlad, liksom äfven med riktig takt den egentliga folkvandringstiden. För dessa tider äger ju också det norska materialet på grund af det stora antalet grafvar, somliga genom lyckliga omständigheter förvånande väl bevarade, en stor och vida mer än lokal betydelse. I väl hög grad har Gustafson anlitat det bohuslänska materialet, t. ex. i fråga om stenåldersgrafvar, hvilkas motsvarighet ej äro kända inom Norge, men hvilkas utveckling står i sammanhang med den öfriga västsvenska.

Boken framträder som ett nationalverk i stort format. Pärmerna är enkelt och värdigt komponerade, och den färglagda figuren ger en viss särprägel. Bokens yttre gör den således till en verklig salongsbok. Osebergsskeppets förstam — i naturlig färg — är afbildad som titelplansch.

Illustrationerna äro talrika, väl valda och upplysande, somliga särdeles vackra, som fig. 77 och 166. Boken blir härigenom ett lyckligt mellanting mellan arkeologisk bildatlas och populärvetenskaplig handbok. Det kan tvistas om fig. 72 står på rätt plats. Originalets form är karaktäristisk för bronsålderns äldsta tid. Likaledes om fig. 344 hör hemma i ett norskt arbete. Rustningen är knappast karaktäristisk ens för Danmark, och den stora hästen hör

näppeligen hemma i Nordens förhistoria. Men dylikt är bagateller. Särskild hugnad erfar man af de figurer, i hvilka författaren framställt Osebergskeppet. Den förtjänst, Gustafson själf inlagt vid tillvaratagandet af detta viktiga fynd, kan ej nog högt uppskattas.

Af ett mycket stort värde äfven för fackmannen äro kartorna i slutet af boken, som lämna upplysning om hvar de olika åldrarna äro representerade i Norge. Dylika kartor finnas ej att tillgå för de öfriga nordiska länderna.

Det kan måhända anmärkas, att författarens utsagor rörande den norska konstflitens särställning och godhet sträcka sig till den yttersta punkt, som materialet tillåter. Men han står härutinnan icke ensam. Ett synnerligen efterföljansvärdt exempel ger han däremot i den korta illustrerade skildringen af hvad norrmen utfört inom arkeologien. Då man studerar i utländska samlingar, t. ex. i det stora museet i St Germain, erinras man genom de byster, som rests öfver de hädangångna arkeologerna, om det värde som det nutida franska folket sätter på dem, hvilka, med ledning af hvad som dragits fram ur jordens innandöme, belyst årtusenden, som ingen skrifven historia når. I det fallet har vårt folk att lära af norrmen som af andra främlingar, hvilka uppskatta sitt eget.

I förhållande till utstyrsel och innehåll har Gustafsons förträffliga bok satts särdeles prisbilligt. Det torde komma att pryda mångt norskt hem och vinner säkert vänner äfven hos oss. För att nå detta mål har man icke skytt ekonomiska uppoffringar. En svensk arkeolog tänker härpå ej utan vemod. Han erinrar sig ovillkorligt, huru ett svenskt arkeologiskt arbete af vikt för hela den europeiska forskningen, den nordiska som den utomnordiska, och en heder för vårt land under sin utgifning mötes af sådana ekonomiska svårigheter, att dess afslutande härigenom onödigt fördröjes.

KnStj.

F. J. E. Eneström, *Gnosjöborna, deras hemslöjd, seder och lefnadssätt* etc. Halmstad 1906.

Den för sitt fornminnesintresse välbekante konduktören F. J. E. Eneström har ökat de svenska ej alltför talrika bygdebefskrifningarna med en omkring 125 sidor stark sockenbefskrifning öfver Gnosjö socken i Västbo härad i Småland. Namnet Gnosjöborna antyder en skiftning i ämnets behandling. Författaren sysslar nämligen i olikhet med hvad som sker i andra i nyare tid framkomna likartade topografiska framställningar väsentligen med människorna, mindre med »naturbeskaffenhet» eller fasta fornminnen.

Hvad som på senare år dragit de kulturhistoriskt intresserades uppmärksamhet till denna aflägsna bygd i en karg del af Småland har varit, att nöden här en gång alstrat en för socknen egenartad hemslöjd, *tråddragning* och dess biindustrier, som, bedrifven med småländsk energi, hufvudsakligen gifvit sockenborna deras bärkning. På allra sista tiden har denna slöjd emellertid utvecklats till en verklig industri — på en bild i boken synes en fabriksanläggning, som vittnar om, att den moderna kulturen med stora steg håller sitt intåg äfven i Gnosjö.

Snart är det därför slut med tråddragningen i dess gamla former. För att det på något ställe skulle finnas kvar en äkta representant för denna snart utdöda hemslöjd, satte sig den lifligt intresserade författaren i spetsen för en insamling att få bevaradt ett af de gamla tråddragerierna, som drefs med vatten. Mot slutet af 1700-talet hade man nämligen funnit, att det med framgång gick för sig att använda vatten som drifkraft, och längs de många bäckarna i socknen hade snart nog anlagts det ena tråddrageriet bredvid det andra. Som vattentillgången emellertid ofta ej var så riklig, kunde det visserligen hända, att det nederst belägna drageriet först fram på middagen kunde sättas i gång, men tiden var då ej så dyrbar som nu, utan man tog saken lugnt.

Efter åtskilliga besvärigheter lyckades det författaren att som gåfva från de nuvarande sockenborna i Gnosjö få i Jönköpings stadspark uppställa ett dylikt hus med sin gamla inredning, och därigenom har han gjort sig förtjänt af alla intresserades tacksamhet.

Efter muntliga traditioner redogöres för hemlifvet, som i ej ringa grad präglas af att husfadern tillbringar de flesta af veckans dagar borta i tråddrageriet vid bäcken. I dessa aflägsna trakter har i öfrigt mycket lefvat kvar af hvad man fordom plägade och trodde. Flera åldriga sedvänjor af etnologiskt värde möter man i hans upp-teckningar, ehuru denna nog så intressanta sida af en bygds kultur synes ha blifvit väl så knapphändigt behandlad. Det förefaller som om man hade rätt att vänta ändock mycket mer, än hvad som gifves.

Som bilaga medföljer en framställning af en begåfvad och kunskapsrik »tusenkonstnär», Sven Nilsson Morin, som, född i Gnosjö å hemmanet Hyltan, kom att tillbringa största delen af sitt lif inom socknen, ehuru han otvifvelaktigt, om han i tid kommit ut i världen, hade kunnat blifva något mer betydande. Nu reformerade han jordbruket, byggde hus, målade kyrkor och förfärdigade predikstolar inom häradet och någon gång därutom. Han har bland annat målat i den sedermera till Lunds Kulturhistoriska Museum öfverflyttade gamla kyrkan. De traditioner om hans besök i Stockholm, som återges i boken, ha stort folkpsykologiskt intresse, ehuru man i likhet med förf. gör bäst i att ej sätta tro till detaljerna i skildringen. De uppgifter här samlats om Morin komma säkert att väcka större intresse ju mer man börjar syssla med studiet af kyrkornas inredning äfven efter medeltidens slut fram till våra dagar.

Allt som allt, konduktör Eneström har här framlagt vederhäftiga uppgifter i stor mängd om flera intressanta sidor af svensk allmoges lif. Många af dessa hade säkerligen i en ej allt för aflägsen framtid ej stått att vinna, om hans samlarintresse ej trädt emellan. Hans skildring är liflig och bör väcka intresse äfven hos den, som ej utslutande läser en dylik bok ur studieintresse, särskildt naturligtvis hos dem, som på detta vis erinras om lifvet och förhållandena i sin fädernebygd.

Lauritz Weibull, *Studier i Lunds domkyrkas byggnadshistoria*. Lund 1906.

Om Nordens äldsta ärkestifts domkyrka har arkivarien Lauritz Weibull i Lund utgifvit några väl illustrerade studier. Han behandlar där i skilda kapitel flera spörsmål, såsom om hvem som var kyrkans grundläggare, om kyrkans utländska förebilder, Adam van Düren m. fl. Såsom arkivman har han naturligtvis sin speciella syn på, huru en byggnadshistoria skall belysas. I olikhet med åtskilliga af kyrkans äldre beskrifvare, som sågo den mer ur konsthistoriskt-arkeologiska synpunkter, sammanställer Weibull arkivdokument för att utreda en och annan kardinalpunkt i denna byggnads historia, och så som man farit fram med denna kyrka i synnerhet under den sista generationen, kräfvades arkivdokument ej blott för att utreda byggnadsledarnas biografi och verksamhet, utan äfven för att fastslå viktiga partiets utseende.

Den första fråga, som Weibull upptager till behandling, är: Har den danske konungen Knut den helige varit domkyrkobyggnadens grundläggare? I många anteckningar, äfven så gamla som från 1100-talet, kan det synas, som om det vore han, »qui nostram fundavit ecclesiam», som grundlade vår kyrka. Vid bedömandet af en fråga, som denna, må man emellertid komma ihåg att öfverallt, där ett biskopssäte upprättas, måste ofördröjligen en gudstjänstlokal anordnas. Om det nu otvifvelaktigt har funnits en biskop i Lund åtminstone ett par årtionden före Knut den heliges regeringstid, så följer däraf, att en kyrka jämväl funnits i staden före hans tid. Den kyrka, med hvilken sagde konung Knut sammanställes, kan då ej gärna vara den första, utan åtminstone den andra. Hvar i staden dessa äldre kyrkor kunna ha legat, har jag ej reda på, men man har ju funnit äldre grundvalar inom Asser-Eskils dom, d. v. s. den nuvarande domkyrkan.¹

För resten synes mig ordalagen qui nostram fundavit ecclesiam äfven kunna syfta på något annat än kyrkobyggnaden. Fundare såväl som ecclesia ha i det medeltida kanoniska såväl som juridiska språkbruket andra betydelser, som i detta fall äfven gifva mening. Fundare kan utom grundlägga också betyda stifta, upprätta, och

¹ Enligt meddelande från Helgo Zettervall till I. B. Löffler, jfr *Udsigt* s. 26.

ecclesia jämte kyrkobyggnaden äfven afse kyrkan i figurlig mening, ibland = stiftet eller ärkestiftet, ja äfven primatprovinsen. I dessa betydelser ha dessa ord äfven inom Norden användts enligt de urkunder och lexika, jag haft tillgång till.

Äfven det bref af 1085, som utfärdats af Knut den helige, rör — såsom Weibull själf framhållit — icke kyrkobyggnaden utan stiftet. De stora ekonomiska resurser, som Lunds stiftsstyrelse däri erhåller, äro ju grundvalen för dess kyrkliga förvaltning hela medeltiden igenom. Knut har i denna urkund påtagligen ökat och stadfäst stiftets förmåner på ett så storartadt vis, att samtid och närmaste eftervärld med skäl kunde benämna honom fundator ecclesiæ, d. v. s. den man, som skänkt så stora medel till stiftet i Lund, att detta därefter intog den främsta platsen bland de nordiska stiften. Denna donation infaller också under den tid, då de kyrkliga förhållandena börjat fixeras i Norden. Flera af biskoparna här ha ännu ej fasta säten eller fasta stiftsområden, utan äro hird- eller resebiskopar. Omkring 1060 fanns t. ex. en biskop i Lund och en annan i Dalby strax utanför nämnda stad. Biskopen kan sålunda före Knuts urkund väl ha bott i Lund, men kanske först genom nämnda donation förändras biskopens karaktär till att vara ett kyrkligt öfverhufvud öfver ett begränsadt territorium. Med dessa antydningar vill jag endast ha framhållit, att kyrkans hela ställning här ännu på 1000-talet var så litet fixerad, att man ej får tillägga dennas institutioner den begränsning, som vi äro vana att sedermera finna inom den romerska kyrkan.

I ett par kortare kapitel söker författaren påvisa, att förebilden till den ännu stående kyrkan varit dômen i Speyer, de under 1000-talet regerande frankiske kejsarnes grafkyrka. Mycket talar för riktigheten af den gjorda sammanställningen. Långt ifrån öfvertygad blir man emellertid af den nya hypotesen om »jätten» och »jättekvinnan», de sedan gammalt omtalade stensniderierna i kryptan. Enligt Weibull skulle »Finn» vara domkyrkoarkitekten, som af en folktro omskapats till jätte och sedermera, dock redan på 1100-talet, kompletterats med jättekvinnan.

Den största studien i boken är ägnad Adam van Düren, den bekante arkitekt och byggmästare, som under öfvergångstiden mellan

katolicismen och protestantismen under en hel mansålder ledde arbetena vid Lunds domkyrka; ehuru han under samma tid jämväl varit verksam på andra ställen, t. ex. i Storkyrkan i Stockholm. Han anses ha varit starkt romaniserande i sina arbeten. Därjämte har han haft ett satiriskt lynne och ofta försett sina verk med figurer och inskrifter, som väl ej kunnat undgå att väcka förargelse hos en och annan bland hans samtida, och detta icke utan uppenbar afsikt. Eller hvad annat, när man symboliserar striden mellan staten och kyrkan medelst en orimligt stor lus, som söker bita ett får i halsen, och förser bilden med en för hans samtid genomskinlig inskrift?¹ Ett intressant material till denne konstnärs historia framlägges, och är detta kapitel otvifvelaktigt det, som lämnar de rikaste nya bidragen till vår kunskap om kyrkans historia.

I slutorden får man några upplysningar om, huru illa beställt det under 1600—1700-talen hade varit med Lunds domkyrka. Ständiga bristfälligheter, ständigt halfmesyrer för att afhjälpa dem! Med 1800-talet kom penninghushållningen med betydliga resurser. Alla de gods, som kyrkan äger sedan gammalt, ha de sista årtiondena lämnat ett öfverflöd, och med de stora resurserna kom verksamhetslustan. Nu nöjde man sig ej med lappningar, man ref ned och byggde upp från grunden för att göra allt stilenligt och snyggt utan hänsyn till den karaktär kyrkan som historiskt dokument ägde. För Uppsala domkyrkas restaurering har Helgo Zettervall allt sedan den afslutades fått höra skarpa sanningar af ett yngre släkte, som växt upp nedanför de af honom uppförda, cementerade murarna. Mig veterligt har dock ingen tillförne i Lund så kraftigt som Weibull betonat det våldsdåd, som han begått vid restaureringen(?) af Assers och Eskils mäktigt tänkta och utförda stiftskyrka.

¹ Afbildad i Fataburen 1906 af Otto Rydbeck: Ålen och Lejonen i Stockholms Storkyrka.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsavgift är *sju* kronor. Utom i hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsavgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsavgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla avgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständig erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museet för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidsskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklådspriset genom museets expedition.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Skansen kosta eljest 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsavgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter den 15 januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock den 15 dec.—15 jan. å museets expedition utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 398.

Gåfvor till Nordiska Museet emottagas med tacksamhet. Från landsorten insändas de under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografer! Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, eldstäder, husgeråd, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Den utdelas gratis till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklåspriset vid rekvisition genom Museets expedition.

Tidskriften distribueras genom

Herr O. A. LILJEGRENS bokhandel.